

MEDBORGERSKAB 2018

BESKÆFTIGELSESPOLITIK OG KONTANTHJÆLPSMODTAGERES
MEDBORGERSKAB

VEJLEDER: MARTIN DAVID MUNK
STUDERENDE: ANNE MARIE RØJKJÆR LARSEN

ANTAL ANSLAG: 83.638

Indholdsfortegnelse

ABSTRACT – IN ENGLISH.....	3
INDLEDNING.....	4
BEGREBET <i>MEDBORGERSKAB</i>.....	8
MEDBORGERSKAB OG BESKÆFTIGELSE	8
MEDBORGERSKAB Gennem HISTORIEN	9
SAMTIDSFORSTÅElsen AF BEGREBET	9
MEDBORGERSKABSADFÆRDENS BEGREBSDIMENSIONER	12
<i>Sammenfatning af medborgerskabets begrebsdimensioner</i>	13
REFORMER AF BESKÆFTIGELSESPOLITIKKEN	14
KORT BAGGRUNDSHISTORIE FOR DEN DANSKE BESKÆFTIGELSESPOLITIK	14
AKTUELLE REFORMER AF BESKÆFTIGELSESPOLITIKKEN	14
PROBLEMFORMULERING	16
OPGAVESTRUKTUR.....	18
VIDENSKABSTEORETISKE FUNDAMENT.....	20
KRITISK REALISME.....	20
KRITISK REALISME I ANALYSEN AF KONTANTHJÆLPsmODTAGERE	21
ANVENDELSE AF KRITISK REALISME I DETTE PROJEKT.....	21
TEORI.....	23
HONNETHS ANERKENDELSESTEORI	23
ALLARDTS TEORI OM BEHOVSTILFREDSTILLELSE.....	25
BOURDIEUS HANDLINGSTEORI.....	26
<i>Kapital</i>	27
<i>Felt</i>	27
UDLEDT SÆT AF HYPOTESER TIL UNDERSØGELSE I PROJEKTETS EMPIRISKE ANALYSE	28
METODE.....	30
KVALITATIV INTERVIEWUNDERSØGELSE	30
ANALYSENS STRUKTUR.....	31
VALG AF INFORMANTER	32
<i>Identifikation af informanter</i>	33
<i>Antal interviewpersoner</i>	33
UDVIKLING AF INTERVIEW GUIDES.....	34

INTERVIEWUNDERSØGELSENS ETISKE UDFORDRINGER	35
RESULTATER OG KONKLUSIONERS RELIABILITET OG VALIDITET	36
METODE FOR ANALYSE	37
ANALYSE OG RESULTATER.....	39
VALGDELTAELSE	39
FAGLIGT FORENINGSLIV.....	42
FRITIDSRELATERET FORENINGSLIV	43
AFHOLDEN SIG FRA KRIMINALITET	45
DELTAGE I LOKALPOLITIK	47
FRIVILLIGT ARBEJDE.....	48
GENERELLE SAMMENHÆNGE MELLEM REFORMER OG MEDBORGERSKABSADFÆRD	49
DISKUSSION	51
KONKLUSION OG PERSPEKTIVERING.....	53
BIBLIOGRAFI.....	55
BILAG 1	57
BILAG 2	59
BILAG 3	61

Abstract – in English

Scholars and politicians have discussed the concept of citizenship since antiquity and in a Danish context the concept has resurfaced in the national dialogue since the 00s. Citizenship is often divided into (1) the judicial status of having citizenship in a nation and (2) the social participation in society's functions (e.g. elections, sports clubs, professional associations, and school boards).

Citizens that depend on social security benefits for their survival and wellbeing, participate in society's functions just as the working population, as retirees, students, etc., albeit at lower rates. Reforms of social security policy impact employment. Previous studies indicate that these reforms also impact the participation in society's functions of citizens receiving social security benefits.

The purpose of the project is to examine how two recent reforms of social security impact the participation of social security beneficiaries. Using Honneth's theory of recognition, Allardt's theory of need fulfillment, and Bourdieu's action theory, the project first develops a set of propositions that theoretically explain how these two recent reforms impact the citizenship of social security beneficiaries. These theoretical propositions are subsequently examined empirically using a qualitative interview study.

Simply being a social security beneficiary has an effect on a person's societal participation. The results of this project indicate that the two reforms, colloquially labelled "the 225-hour rule" and "the social security ceiling", amplify this effect. In addition. Results indicate that the 225-hour rule impacts particularly voluntary work and participation in communal sports and hobby related activities. Furthermore, results indicate that the social security ceiling impacts participation in community association, committees and boards, as well as illegal behavior (e.g. undeclared work).

The study sheds light on the wider effects of social security reforms. In particular, the effects that go beyond the impact on unemployment rates and the fraction of the population with full-time employment.

Indledning

Det generelle billede inden for dansk arbejdsmarkedsforskning er at forskere undersøger sammenhængen mellem reformer af beskæftigelsespolitikken og beskæftigelsen, men ikke sammenhængen mellem beskæftigelsespolitikken og *medborgerskabet* i samfundet. Formålet med dette projekt er at foretage en sådan undersøgelse heraf.

Begrebet medborgerskab (på engelsk: citizenship) har været diskuteret siden Oldtiden.

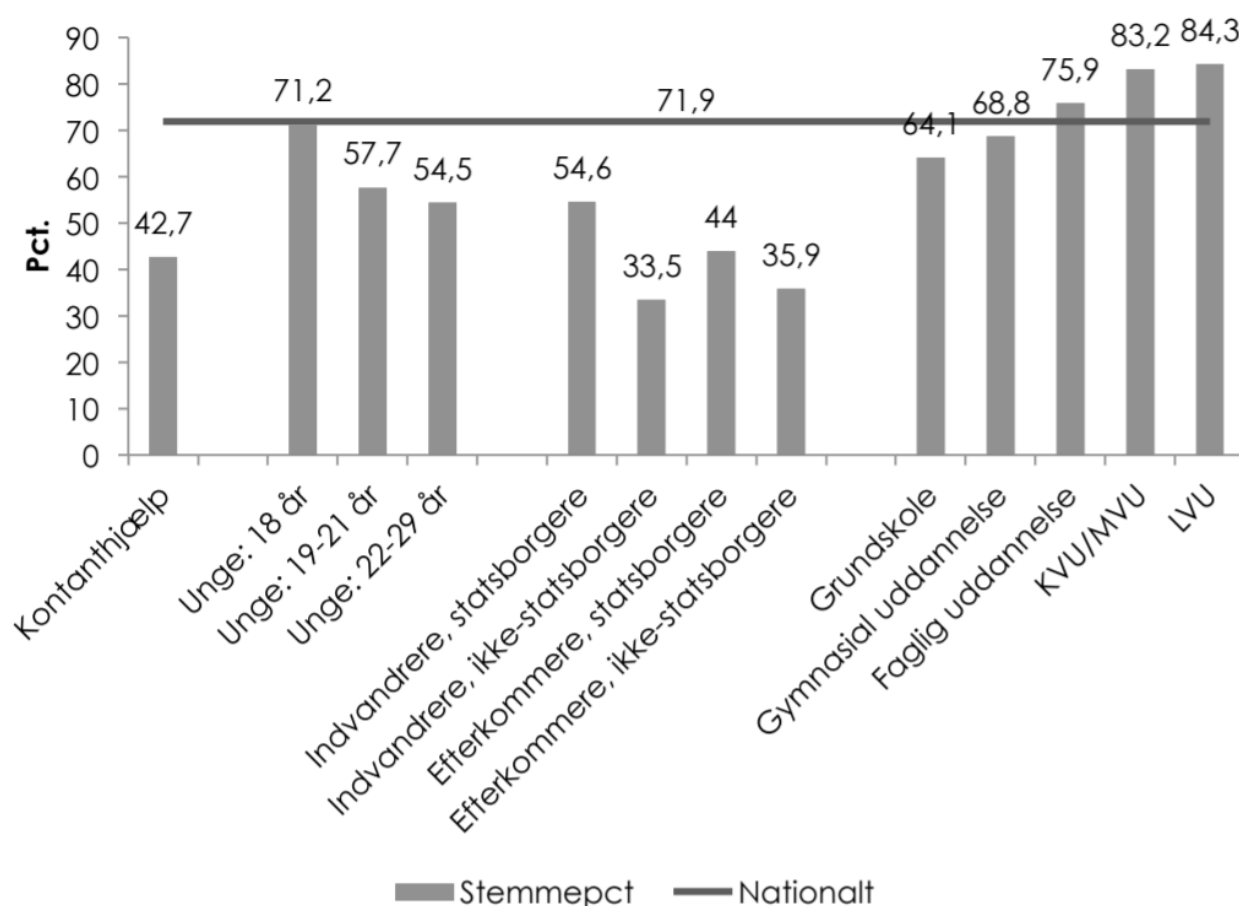
Medborgerskab er således ikke noget nyt begreb. Siden årtusindskiftet er det imidlertid blevet "genopdaget". Ifølge Mouritsen (2015) er det endda blevet "det nye årtusindes *Hurra-ord*".

(Mouritsen, 2015). Begrebet medborgerskab har mange indholdskomponenter, bl.a. begrebet statsborgerskab, der handler om en juridisk tilknytning til nationen. Ud fra den klassiske socialpolitiske idé om medborgerskab, så udspringer medborgerskab af modsætningen mellem den formelle politiske (retlige) lighed mellem borgerne på den ene side og den faktiske økonomiske lighed på den anden side (Loftager 2002, 2003, citeret i (Mouritsen, 2015)). I det moderne samfund har denne modsætning været en styrende samfundsfilosofi. Spørgsmålet var om det var muligt realiserer et ideal om borgerens lighed hvis der i samfundet fandtes økonomisk ulighed? Karl Marx mente ikke at der kunne være tale om lighed i et kapitalistisk samfund og at tro dette var en illusion (Guldager & Skytte, 2015). T. H. Marshall var ikke ubetinget enig og skriver i bogen *Citizenship and Social Class* (Marshall, 1950), at de sociale rettigheder kunne føre til en delvis og voksende realisering af idealet (Guldager & Skytte, 2015).

Dette projekt adskiller begrebet medborgerskab fra statsborgerskab, og betragter medborgerskab som *borgerens sociale og politiske deltagelse i samfundet*. Projektet betragter således ikke medborgerskab som en juridisk term, hvori ret og pligter indgår, men som en term, der har at gøre med (1) følelser, holdninger og værdier hos borgerne i et samfund *om* deres samfund og (2) en deraf afledt adfærd. Dette afledte adfærd benævner projektet som *medborgerskabsadfærd*. Projektet betragter *medborgerskabsadfærden* som den fysiske manifestation af borgerens medborgerskabsfølelser, ideer, og holdninger.

Arbejdsdygtige borgere er enten i eller uden for arbejdsmarkedet. Dette projekt beskæftiger sig med medborgerskabsadfærden hos en gruppe af borgere uden for arbejdsmarkedet, nemlig kontanthjælpsmodtagere. En lang række avisartikler, udtalelser fra politikere, statistikker, mv. indikerer at borgere uden for arbejdsmarkedet, herunder kontanthjælpsmodtagere, har en anden og mindre medborgerlig adfærd. Herunder følger tre eksempler.

En analyse fra KORA (Bhatti, 2017) viser, at valgdeltagelsen ved kommunalvalget i 2013 var over 70%, men kun 43% blandt kontanthjælpsmodtagere. Nedenstående Figur 1 (Evald & Mathiasen, 2018) viser stemmeprocenten fordelt på samfundsgrupper. Kontanthjælpsmodtageres stemmedeltagelse vises i figuren yderst til venstre.

Figur 1 – Stemmedeltagelsen for grupper i samfundet. Se stemmedeltagelsen for kontanthjælpsmodtagere i venstre side (Bhatti, 2017) citeret i, og sammenfattet i en undersøgelse fra CEVEA af (Evald & Mathiasen, 2018)

Arbejdsløse er ”bagud” på frivillighed ifølge (Ritzau, 2017). Andelen af frivillige arbejdsløse er lavere end i den øvrige befolkning. 30 procent af arbejdsløse er engageret i frivilligt arbejde mens dette tal er 41 procent blandt i den øvrige befolkning.

En undersøgelse fra Det Nationale Forskningsinstitut for Velfærd (SFI) viser at mere end hver tiende kontanthjælpsmodtager arbejder sort mens de får udbetalt kontanthjælp. Undersøgelsen er baseret på anonyme svar fra kontanthjælpsmodtagere, og forskere ved både Det Nationale Forskningsinstitut for Velfærd. Rockwool Fondens Forskningsenhed vurderer, at tallet er endnu højere. Forsker ved SFI Henning Bjerregaard Bach udtaler til Agenda: ”...er der nok stadig mange, som kvier sig ved at indrømme socialt bedrageri” (Hansen, 2006).

Medborgerskabsadfærd afspejler den enkeltes livskvalitet. Arbejdsløsheden i Danmark mellem 1983 og 2015 har været mellem 50 og 300.000 personer afhængigt af konjunkturudsving. På grund af denne store mængde borgere, betragter dette projekts forfatter de store forskelle i medborgerskabsadfærden mellem personer i og uden for arbejdsmarkedet som et socialt problem, som politiske beslutningstagere kan (og bør) inkludere i udarbejdelsen af reformer på beskæftigelsesområdet.

Beskæftigelses- og arbejdsmarkedspolitikken sætter rammerne for kontanthjælpsmodtageres liv. Via beskæftigelsespolitikken reguleres de ydelser, som kontanthjælpsmodtagere lever af, og betingelserne for at få ydelserne. Politikken indeholder blandt andet en række sanktioner, der træder i kraft hvis kontanthjælpsmodtagere over en længere periode ikke får et arbejde eller påbegynder en uddannelse.

Der er forskellige holdninger til hvorvidt sanktioner og nedskæringer på sociale ydelser får borgere uden for arbejdsmarkedet ind på arbejdsmarkedet igen eller om de skubber borgeren længere væk. Fælles for politikere, vismænd, tænketanke, etc., er at kontanthjælpsmodtagere er en stor omkostning for velfærdsstaten. Store offentlige og private institutioner og organisationer har derfor undersøgt sammenhængen mellem reformer af beskæftigelses-/arbejdsmarkedspolitikken og beskæftigelsen. Her følger to eksempler.

1. Det Nationale Forskningsinstitut for Velfærd gennemførte i 2010 en undersøgelse af hvordan dagpengereformen fra 2010, der indeholdt en halvering af dagpengeperioden fra fire til to år, har påvirket beskæftigelsen. Det er ikke sket i nævneværdig grad (Jonassen, Anders Bruun, 2014)
2. En undersøgelse omtalt på Videnskab.dk viser at de sidste 30 års indsats på Beskæftigelses- og arbejdsmarkedsområdet ikke har virket. Videnskab.dk skriver, "Aktivering, sanktioner, stramninger og lavere kontanthjælp har ikke haft nogen målbar effekt på gruppen af svage ledige, som ikke er i a-kasse." (Marie Barse, 2018).

Selv om reformer af beskæftigelses- og arbejdsmarkedspolitikken (jf. de to eksempler ovenfor) ikke har haft den intenderede effekt på beskæftigelsen er der dog stærke indikationer på at reformerne kan have utilsigtede bivirkninger, nemlig påvirkning af kontanthjælpsmodtageres medborgerskab. Ole Pass, formand for de danske socialchefer i kommunerne, udtaler følgende om kontanthjælpsmodtagere og kriminalitet: "Selvfølgelig kan det ikke overraske nogen, at kontanthjælpsmodtagere begår mere kriminalitet end resten af befolkningen, fordi de er mere socialt og økonomisk marginaliserede"¹. Kriminalitet er måske den mest sigende indikator på medborgerskabsadfærd idet kriminalitet er forbrydelser mod medborgeres tryghed, liv og ejendom.

Mange kontanthjælpsmodtagere kæmper med andre problemer end ledighed. En af disse er mangel på en uddannelse og kompetencer, der kan bidrage til samfundet gennem arbejde og betaling af indkomstskat. En undersøgelse foretaget af SFI (Jonassen, Anders Bruun, 2014), der undersøger sammenhængen mellem kontanthjælpsloftet (indført først i 2004 og siden igen i 2016) kan ikke påvise en sammenhæng. Undersøgelsen fandt tillige, at 80% af unge ikke-arbejdsmarkedsparete kontanthjælpsmodtagere kun har grundskolen som højest uddannelse (Bjørsted, Erik, 2013).

¹ <https://www.business.dk/diverse/kontanthjaelpsmodtagere-mest-kriminelle>

Begrebet *Medborgerskab*

Projektet beskæftiger sig med begrebet medborgerskab og den adfærd, der afspejler medborgerskab. Dette afsnit beskriver først begrebets generelle relation til beskæftigelse, dernæst opfattelsen af begrebet gennem historien, og derefter samtidsforståelsen af begrebet. Med forståelsen af begrebet i både fortid og nutid, er det muligt at bryde begrebet ned i en række enkelt-dimensioner. Det er på disse dimensioner af en kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd kan måles (eller kvalitativt vurderes). Afsnittet afslutter med denne nedbryden af medborgerskabsadfærd i sine dimensioner.

Medborgerskab og beskæftigelse

De følelser, der er knyttet til vores opfattelse af os selv som en del af samfundet vil afstedkomme en vis adfærd. For eksempel, hvordan vi opdrager vores børn, hvordan vi kører bil hvordan vi står i kø i Netto, til hvorvidt vi føler os forpligtede til at hjælpe til ved fx et færdselsuheld eller at anmelde en forbrydelse.

En beskæftigelsesrelateret problematik er at hvis en person bliver arbejdsløs, så vil personens adfærd være betinget af, om personen synes, at arbejde er et nødvendigt onde, et privilegium eller en pligt. Personen kan (1) reagere med taknemmelighed over at leve i et samfund, hvor man kan få økonomisk støtte, (2) føle at det er samfundets opgave at tage sig af arbejdsløse, eller (3) føle sig forkastet af arbejdsmarkedet og uden for samfundet. Den måde en person tænker og føler på, er skabt af socialisering, primært oplevet i barndomshjemmet gennem forældrenes holdninger, sekundært i daginstitution og skole, og tertiært gennem samfundets signaler om skrevne såvel som uskrevne love.

Dette projekt vil afdække de sammenhænge, der opstår i forbindelse med samfundets tilgang til lindring af den sociale nød og regulering af borgernes adfærd vedrørende deres beskæftigelsessituation.

Medborgerskab gennem historien

Begrebet medborgerskab har (som nævnt tidligere i denne indledning) været diskuteret siden Oldtiden. I Danmark var det kirken, der etablerede og drev børns skolegang (Sløk & Nortvig, 2010). Det var derfor kirkens værdier som dannede grundlaget for undervisningen. Undervisning af adelen og de riges børn var privat betalt af forældrene. I 1600-tallets Danmark blev undervisning af bønder og håndværkeres børn gennemført sporadisk (ibid). Det var således langt fra alle børn, som modtog undervisning. Gradvist voksede den danske stat og dermed også samfundets magt og indflydelse på borgerne. I 1660, da Danmark fik enevælde, skulle alle børn gå i skole og lære at regne og læse. I 1721 kom rytterskolerne til. Deres formål var at uddanne og oplyse børn til at blive "gode" kristne borgere (Sløk & Nortvig, 2010). På dette tidspunkt satte man lighedstegn mellem dét at være kristen og dét at være god borger. I oplysningstiden var rytterskolernes primære formål den almene oplysning af folket. Denne oplysning var til gode for hele landet og landets velfærd. At så mange som muligt kunne regne og skrive, var konkret anvendeligt for samfundet (ibid).

Under katolicismen levede de fleste i den opfattelse at den eneste måde at opnå sikkerhed fra "helvede" og Guds vrede var at købe aflad (Sløk & Nortvig, 2010). Det var kun præster og få andre som kunne læse Bibelen og hermed levede mennesker i den opfattelse at Gud var vred, hvilket medførte frygt og usikkerhed. Som følge af Luthers opgør med den katolske kirke var borgerne ikke længere i et afhængighedsforhold til kirken for at få sikkerhed fra evig forbandelse. Luther skriver i sine 95 teser i Wittenberg at mennesket som individ kan opnå denne sikkerhed (Sløk & Nortvig, 2010). Martin Luther var således til at starte en ny tid, hvor borgere bevæger sig fra at se på mennesket som del af en heldhed til et individ, som tænker, handler og føler ting selvstændigt.

Samtidsforståelsen af begrebet

De sidste 10-15 år begrebet medborgerskab blevet et almindeligt og anerkendt begreb i den politiske og samfundsvidenskabelige debat her i landet og i EU (Christensen, 2018)². I 2010 vedtog Europarådet et *Charter om Uddannelse til Demokratisk Medborgerskab*. Derudover er det

² <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DA/TXT/?uri=CELEX%3A32010D0037>

sådan at når udlænding får permanent opholdstilladelse i Danmark underskriver han eller hun en erklæring om integration og aktivt medborgerskab i det danske samfund.

Undervisning i medborgerskab er blevet obligatorisk på gymnasier og det diskuteres i disse dage om begrebet skal indføres allerede i folkeskolens undervisningsmateriale. Aktuelt er temaet en fast del af pensum på læreruddannelsen (Sløk & Nortvig, 2010). I folkelovens formålsparagraf står i §1, stk. 3, følgende: "Folkeskolen skal forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens virke skal derfor være præget af åndsfrihed, ligeværd og demokrati" (Restinformation, 2018). Helt aktuelt (per september 2018) har folkeskolen indført undervisning i antiradikalisering, der integrerer medborgerskabet i samfundet som nøglebegreb.

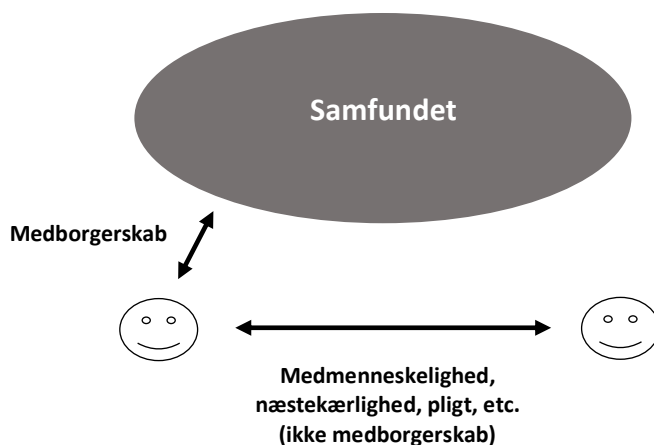
I *Citizenship and Social Class* beskriver Marshall i 1950 to såkaldt "stærke" pligter: (1) en borger skal betale skat og overholde loven, og (2) forsørge sig selv, hvis de kan arbejde (Guldager & Skytte, 2015). Mouritsen definerer i 2015 borgerskab (uden prefix'et "med") meget bredt. Herunder er Mouritsens definition (Mouritsen, 2015).

"et historisk værdiideal, en samfundsmæssig institution og en social og kulturel praksis, som omfatter (1) et juridisk og politisk medlemskab af en stat eller anden politisk orden med (2) et tilhørende sted med effektive rettigheder og pligter samt (3) (mulighed for) deltagelse i det politiske fællesskabs beslutninger og anliggender. Hertil (punkt 1-3) svarer (4) en subjektiv identitet og social status samt (5) en række borgerdydsideal og dispositioner, der ønskes udøvet og kan søges fremmet gennem socialisering og uddannelse."

Det er ikke alle punkter i denne definition, der er relevant for dette projektet. De væsentlige komponenter i denne definition for dette projekt er punkt 3 samt punkt 5. Omkring punkt 3 lyder definitionen, "om deltagelse i det politiske fællesskabs beslutninger og anliggender". Til punkt 3 tilføjer dette projekt tillægsordet "sociale", således at der ikke blot er tale om det politiske

fællesskab, men i lige så høj grad det sociale. I samme bog som ovenstående definition er Mouritsen inde på at deltagelse i samfundet ikke blot er et politisk anliggende, men også foregår i sociale kredse (fx i foreningen eller sportsklubben). Punkt 5 lyder således i definitionen, "en række borgerdydsideal og dispositioner, der ønskes udøvet". Bemærk ordene "der ønskes udøvet". Mouritsen slår et slag for handlinger, altså adfærd, som dette projekt omhandler.

Projektet betragter medborgerskab som en relation mellem borgeren og samfundet, og ikke den direkte relation borgere imellem. Denne relation har mere at gøre med begreber som medmenneskelighed og næstekærlighed. Forskellen er illustreret i Figur 2.

Figur 2 – Medborgerskab vs. medmenneskelighed, næstekærlighed, mv. (egen tilvirkning)

Medborgerskabet består ifølge Mouritsen nemlig af tre roller (Mouritsen, 2015). For det første statsborger-rollen, dernæst af rollen som den gode, deltagende borger, og endelig af rettighedsborgeren. De tre roller hænger sammen og styrker hinanden indbyrdes (s. 31): Statsborgerskabet giver retten til at have rettigheder, giver "en plads i verden", en sikkerhed igennem et medlemskab af en "lukket national klub" (ibid). Den gode aktive borger bliver igennem sin deltagelse mægtig- og myndiggjort, og udvikler en borgerdyd og sammenhængskraften i samfundet (Mouritsen, 2015). Endelig opnår rettighedsborgeren en social og politisk frigørelse og

ligebehandling ved at opnår lighed i muligheder og status gennem civile, politiske og sociale rettigheder.

I dette projekt er fokus Mouritsens rolle "Den gode, deltagende borger" (ibid). Projektet forudsætter at borgeren har statsborgerskab og alle de rettigheder statsborgerskabet giver. Den gode borger er deltagende borger både socialt og politisk. Socialt set, sætter den gode borger tid af til deltagelse i fritidsklubber og idrætsforeninger, er besøgsven for lidende døende, er engageret i socialt arbejde, deltager i skolebestyrelser med mere (Mouritsen, 2015). Politisk er den gode borger deltagende i alle aktuelle valg, måske medlem af et politisk parti, og måske endda politisk kandidat.

Medborgerskab er krævende. Det skal læres og kontinuert demonstreres. Det er således ikke en fribillet til *folkehemmets varme favn* (Mouritsen, 2015). Medborgerskab er at undlade at ligge samfundet til byrde. Medborgerskab er det modsatte at borgeren insisterer på sine rettigheder (ibid).

Med forståelsen af begrebet medborgerskab, som præsenteret i dette afsnit, bryder det næste afsnit den adfærd, der afspejler begrebet, ned i en række dimensioner til brug i projektets undersøgelse.

Medborgerskabsadfærdens begrebsdimensioner

I det tidligere afsnits behandling af medborgerskabsbegrebet blev nævnt en række forskellige handlinger den gode, deltagende borger udøver. Her er en række eksempler: Den gode borger deltager i fritidsklubber og idrætsforeninger, er besøgsven for lidende døende og engageret i andet socialt arbejde, deltager i skolebestyrelsen, deltager i demokratiske valg, og er engageret i lokalpolitik.

Rent analytisk kan man inddele den gode borgers deltagelse i to kategorier: (1) politisk deltagelse og (2) social deltagelse. Den politiske deltagelse kan igen opdeles i (1a) at deltage ved valg og (1b) selv at engagere sig i lokal-, regional eller national politik. Den sociale deltagelse kan inddeles i (2a)

'faglig' foreningsliv, (2b) fritidsmæssigt foreningsliv, og (2c) frivilligt arbejde. Dertil kommer en tredje kategori, der er tidligere omtalt i projektets introduktion og indgår som del af Marshalls stærke pligter, nemlig (3) overholde loven (ikke udøve kriminalitet).

Sammenfatning af medborgerskabets begrebsdimensioner

Helt konkret har medborgerskabsadfærden følgende begrebsdimensioner:

1. At deltage ved nationale og lokale valg
2. At deltage i lokalt 'fagligt' foreningsliv (fx ejer-/lejerforeninger, gård-laug, skolebestyrelser, fagforeningsselskaber, etc.)
3. At deltage i lokale holdsportsklubber og andre fritidsbeskæftigelser (bridge, fodbold, frimærker, sejlsport, etc.)
4. At afholde sig fra alle kriminelle handlinger mod medborgere og samfundet som helhed
5. At deltage i lokalpolitik (og hvis ambitioner og talent tillader: regional og national politik)
6. At påtage sig frivilligt arbejde til gavn for samfund (lokalt, regionalt, kommunalt, etc.)

Disse seks punkter udgør begrebsdimensionerne i medborgerskabsadfærd. Det er beskæftigelsespolitikken påvirkning af adfærden på disse seks begrebsdimensionerne som dette projekt ønsker at undersøge.

Reformer af beskæftigelsespolitikken

Dette afsnit giver først en kort baggrundshistorie for skabelse og siden reformer af den danske beskæftigelsespolitik. Dernæst beskriver afsnittet aktuelle reformer og udvælger et sæt reformer, som dette projekt vil arbejde med.

Kort baggrundshistorie for den danske beskæftigelsespolitik

I Bibelen står: "Den, der ikke vil arbejde, skal heller ikke have føden" (Paulus 2. brev til Thessalonikerne, kapitel 3, vers 10). Socialdemokratiet indfører med et lignende motto, "Gør din pligt og kræv din ret" (Christiansen, Niels Finn, 2012), at man som arbejdsløs har ret til en anstændig tilværelse, også uden at føle sig tvunget til at tage det først mulige arbejde. Efterkrigstidens økonomiske opsving medførte mangel på arbejdskraft og Danmark bevæger sig fra at være et industriland til at være et land, der også forsørger sig ved tertiære erhverv. Det er i denne tid at arbejdsløshed bliver en del af diskursen om samfundsstrukturen og underlagt forskellige politiske tiltag.

Historien fortæller at beskæftigelse er en af de faktorer, der har stor betydning for vores positive deltagelse i samfundet. Om vi så at sige er "medborgere på den fede måde" og bidrager til samfundet, eller om man er kontanthjælpsmodtager og "nasser på samfundet". Derfor er det også en højt prioriteret arbejdsopgave for politikerne at få så mange i job, som overhovedet muligt.

Aktuelle reformer af beskæftigelsespolitikken

Siden begyndelse af det 20. århundrede har regeringer gennemført reformer af beskæftigelsespolitikken. Den generelle bevægelse har gennem det 20. århundrede været flere og højere ydelser. Siden har der dog været gennemført en række reformer, der reducerer ydelserne og sætter strengere betingelser for at få ydelserne.

For at kunne undersøge reformer af kontanthjælpen inden for rammerne at én kandidatafhandling, afgrænser projektet sig til at undersøge følgende to reformer³:

³ <https://bm.dk/arbejdsomraader/aktuelle-fokusomraader/kontanthjaelpsloft-faa-overblik/>

Tabel 1 – Beskrivelse af reformer

Reform navn	Formål og indhold
Kontanthjælpsloftet, 2016	<i>"... Der skal være en mærkbar gevinst ved at tage et job. Derfor er der indført et kontanthjælpsloft, der sætter en øvre grænse for, hvor meget man kan modtage i kontanthjælp, boligstøtte og særlig støtte.</i> (Beskæftigelsesministeriet, 2016)
225-timersreglen, 2016	<i>"... 225-timersreglen betyder, at personer, der er vurderet i stand til at arbejde, skal have mindst 225 timers beskæftigelse i løbet af et år for ikke at blive trukket i ydelsen..."(ibid)</i>

Disse to reformer er valgt idet de må formodes at påvirke medborgerskabsadfærden og fordi det er muligt at skaffe interviewdata om reformernes påvirkning. Dette er muligt idet kontanthjælpsmodtagere og socialrådgivere har aktuelt kendskab til reformernes indvirkning på kontanthjælpsmodtageres hverdag og liv.

Indledningen beskriver undersøgelser, der indikerer at "det at være på kontanthjælp" og de senere års vilkårsreducerende reformer af kontanthjælpen påvirker kontanthjælpsmodtageres medborgerskab. Det er dog ikke påvist en gang for alle. Dette projekt undersøger de mulige påvirkninger, som disse to nyere reformer af beskæftigelsespolitikken, kan have på kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd.

Problemformulering

Projektet undersøger mulige sammenhænge mellem beskæftigelsespolitikken og kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd. Jf. projektets indledende afsnit, så afgrænser projektet beskæftigelsespolitikken til de to reformer fra 2016, 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet. Problemformulering:

Hvordan påvirker 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet medborgerskabsadfærden hos kontanthjælpsmodtagere?

Svaret på dette spørgsmål vil være en eller flere mulige sammenhænge mellem reformer og medborgerskabsadfærd hos kontanthjælpsmodtagere. Senere undersøgelser kan efterfølgende søge at verificere og måle disse mulige sammenhænge.

Med en bedre forståelse af relationerne mellem hhv. 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet og kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd, kan politiske beslutningstagere mere præcist forudsige konsekvenserne af potentielle, fremtidige reformer i bare for beskæftigelsen, men også for medborgerskabsadfærden hos kontanthjælpsmodtagere.

Projektet vil potentielt kunne give politiske beslutningstagere bedre indsigt i konsekvenserne for medborgerskabsadfærden, når vilkårsreducerende reformer af beskæftigelsespolitikken indføres. Disse konsekvenser kan fremadrettet give indsigt i en potentiel reforms samlede positive og negative effekter for samfundet, set med en bredere linse end blot beskæftigelsen (arbejdsløshedsprocenten og antal borgere i beskæftigelse).

Som nævnt tidligere, så indikere tidligere undersøgelser, der har haft til formål at undersøge sammenhængen mellem reformer af beskæftigelsespolitikken og beskæftigelsen, at vilkårsreducerende reformer af beskæftigelsespolitikken også har en påvirkning af medborgerskabsadfærden. Uvist er dog størrelsen af denne effekt samt hvordan og hvorfor beskæftigelses-/arbejdsmarkedspolitikken har denne påvirkning. De to spørgsmål (hvordan og hvorfor) besvares i projektet da deres besvarelse er en forudsætning en grundig forståelse af

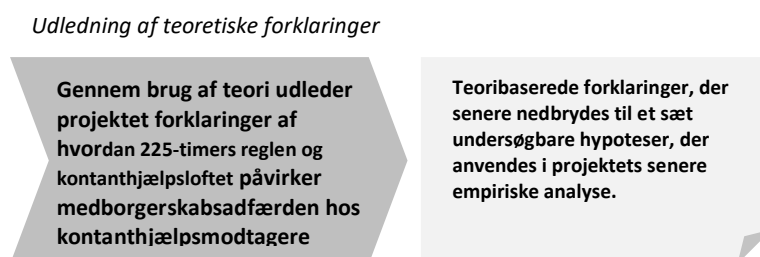
relationen mellem reformer af beskæftigelsespolitikken og medborgerskabsadfærden hos kontanthjælpsmodtagere.

Opgavestruktur

Projektets indledning beskrev (1) dimensionerne af begrebet medborgerskabsadfærd og (2) de to reformer hvis påvirkninger dette projekt vil undersøge.

Den generelle teori inden for det sociale arbejdes felt og sociologien indeholder en række forklaringer og årsager til menneskers adfærd. Ud af denne teorifelt udleder dette projekt tre forklaringer, der rent teoretisk kan forklare hvordan 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet påvirker kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd.

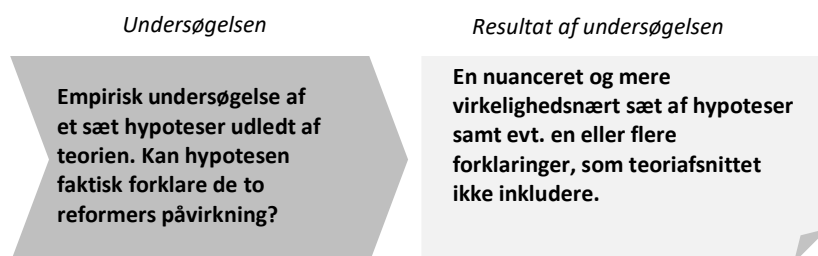
De forklaringer, som projektet udleder af de tre teorier, fungerer som *foreløbige, teoretiske svar* for hvordan 225-timersreglens og kontanthjælpsloftets påvirker medborgerskabsadfærden hos kontanthjælpsmodtagere (målt på de seks dimensioner beskrevet i indledningen). Se Figur 3 for en illustration.

Figur 3 – Udledning af teoretiske forklaringer

Projektet nedbryder de udledte teoretiske svar i et sæt undersøgbara hypoteser. Traditionelt er hypotese-tests udelukkende et spørgsmål om af- eller bekræftelse af to variables mulige sammenhæng. Dette projekt undersøger ikke forklaringerne med henblik på en endelig af- eller bekræftelse, men er åben overfor at forklaringerne kan modificeres eller nuanceres, således at de endnu bedre forklare sammenhængen mellem 225-timers reglen og kontanthjælpsloftet, og medborgerskabsadfærd.

Projektets senere empiriske analyse vil undersøge hvorvidt de teoribaserede forklaringer kan bidrage til forståelsen af de to reformers påvirkning af kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd. Se Figur 4 for en illustration.

Figur 4 – Grafisk illustration af empirisk undersøgelse

Hypoteserne vil formentlig ikke belyse hele forklaringen af hvordan reformerne påvirker kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd, men dog give et bidrag til forståelsen af reform-adfærd sammenhængen. Når hypoteserne er udledt af teorien, er det muligt at vælge og detaljere en metode for den empiriske undersøgelse. Denne er beskrevet i projektets metode-afsnit senere i rapporten.

Udover at undersøge og nærmere forstå de teoribaserede forklaringer og udledte hypoteser, er det muligt at den empiriske undersøgelse identificerer andre forklaringer, som projektet ikke tidligere har arbejdet med og altså ikke er indkapslet i de udledte hypoteser.

Den resterende del af projektet er bygget således op at det følgende afsnit præsenterer projektets videnskabsteoretiske fundament. Derefter udleder projektet teoretiske forklaringer og indfletter dem i et konkret sæt hypoteser om hvordan 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet påvirker medborgerskabsadfærd. Derefter præsenteres først metoden for den empiriske undersøgelse, hvorefter denne undersøgelse gennemføres.

Videnskabsteoretiske fundament

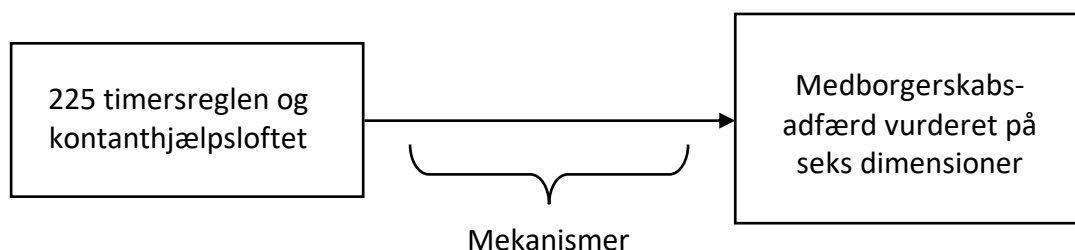
Projektets videnskabsteoretiske fundament er den *Kritiske realisme*. Kritisk realisme kaldes *kritisk* idet "man ud fra en videnskabelig begrundet kritik af eksisterende viden... bør kritisere... samfundsforhold" (Wad, 2015⁴). Projektet går henover denne pointe idet dette formål om kritik af samfundsforhold *ikke* er årsagen til at dette er projektets videnskabsteoretiske fundament. Dette er snarere afsøgningen af mekanismer.

Kritisk Realisme

Den Kritiske Realisme er en forholdsvis ny videnskabsteori. Den blev initieret af den britiske filosof Roy Bhaskar.

I den Kritiske Realisme er den erfarede virkelighed kun en begrænset refleksion af den aktuelle virkelighed, der skabes af dybereliggende *mekanismer* (Wad, 2015). Mekanismerne, som man kunne kalde filosofiens forståelse af den reelle virkelighed, forklarer årsagssammenhænge.

Dette projekt vil belyse mulige årsagssammenhænge, der er mellem 225-timersreglen og kontanthjælpsloft på den ene side og medborgerskabsadfærden hos kontanthjælpsmodtagere på den anden. Sagt mere kortfattet: Projektet forbinde strukturelle reformer med en bestemt gruppe borgeres adfærd. Figur 5 illustrere denne sammenhæng.

Figur 5 – Sammenhængen mellem de to reformer og medborgerskabsadfærd

⁴ Kapitel 10 "Realistisk videnskabsfilosofi og kritisk realisme" af Peter Wad, i Hviid Jacobsen *et al.* (2015), *Videnskabsteori i statskundskab, sociologi og forvaltning*, 3. version, Hans Reitzels Forlag,

Kritisk Realisme i analysen af kontanthjælpsmodtagere

Ejrnæs *et al.* (2015⁵) argumentere således for brugen af kritisk realisme når genstanden for analyse er fattige ydelsesmodtagere:

”Når ydelsesmodtagernes coping med fattigdomssituationen er genstand for analyse... er det centralt at benytte sig af et begrebsapparat og teoridannelse, der forbinder de overordnede samfundsmæssige forhold, der har indflydelse på ydelsesmodtageres situation... Det er derfor oplagt at gøre brug af en kritisk realistisk tilgang...”

Ejrnæs *et al.* (2015) præsenterer således et argument for Kritisk Realisme netop til brug i en undersøgelse som dette projekt. Argumentet beror på følgende:

”De overordnede samfundsstrukturelle forhold (herunder lovgivningen) sætter nogle snævre grænser for livschancerne og livsudfoldelsen for modtagere af de laveste ydelser” (Ejrnæs & Guldager, 2008).

Som nævnt er det i den Kritiske Realisme underliggende mekanismer, der forbinder årsager med virkninger. Disse mekanismer eksisterer objektivt og det er forskerens opgave at identificere dem.

Anvendelse af Kritisk Realisme i dette projekt

Den Kritiske Realismes mekanismer er iboende i denne verden og kan være aktiveret eller ikke aktiveret. Denne undersøgelse antager således at der allerede inden 225-timersreglens indførelse var en eller flere ”i verden iboende” mekanismer, der forbinder en *potentiel* 225-timersregel med kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd. Nu, da 225-timersreglen er indført og

⁵ Ejrnæs, M., Elm Larsen, J. og Müller, M. (2015), ”Fattiges rationalitet, habitus, refleksivitet og overlevelsesstrategier”, i *Fattigdom, Afsavn og Coping* af Müller, M., Hussain, M.A., Elm Larsen, J., Hansen, H., Hansen, F. K. og Ejrnæs, M., Hans Reitzels Forlag,

implementeret i ydelseskontorernes arbejde, er mekanismerne aktiveret og kan derfor identificeres af projektets undersøgelse.

En vigtigt pointe er således mekanismer i den Kritiske Realisme er objektivt eksisterende og kan identificeres gennem en undersøgelse. Mekanismerne eksistere uagtet om undersøgelsen formår at identificere dem, og de eksistere også uagtet informanternes subjektive følelser, tanker, og meninger.

Anvendelsen af Kritisk Realisme adskiller således undersøgelsen fra hermeneutiske videnskabsteorier, hvor forklaringer ofte ikke kan adskilles fra informanternes aktuelle opfattelse af deres fortidige og nutidige situation. Undersøgelsen anvender ej heller positivistisk videnskabsteori, idet formålet ikke er at undersøge *om* der er en sammenhæng og hvor stærk den (statistisk) er, men derimod hvilke mulige sammenhænge, der kan være, mellem 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet, og kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd. Med positivisme kunne en tilgang være at observere kontanthjælpsmodtageres faktiske adfærd og måle på denne adfærd (fx hvor ofte deltager en kontanthjælpsmodtager i en klub eller forening). Dette projekt vælger i stedet at interviewe kontanthjælpsmodtagere for at identificere de mekanismer, der kan forklare hvordan og hvorfor 225-timersreglens og kontanthjælpsloftets kan påvirke kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd.

Teori

Dette afsnit udleder tre teoretiske forklaringer af hvordan medborgerskabsadfærd påvirkes af 225-timers reglen og kontanthjælpsloftet. De tre forklaringer bygger på Honneths anerkendelsesteori, Allardts teori om behovstilfredsstillelse, og Bourdieu's handlingsteori.

De tre teorier er valgt i det de generelt er anerkendte som forklaringer af adfærd hos personer med sociale problemstillinger. Derudover er sættet af teorier forskelligartet, hvilket giver en større chance for udlede forklaringer af teorien, der rammer virkeligheden bedst.

Rent praktisk udleder afsnittet først teoretiske forklaringer ud fra hver teori og dernæst sammenfatter afsnittet de teoretiske forklaringer i et sæt af testbare hypoteser. Herunder følger udledning af teoretiske forklaringer begyndende med Honneths anerkendelsesteori.

Honneths anerkendelsesteori

Axel Honneth er en tysk filosof, der har udgivet en række banebrydende værker om de grundlæggende antagelser om menneskets natur. Honneth var bl.a. professor ved Freie Universität Berlin og gæsteprofessor på flere anerkendte nordamerikanske universiteter. I dag er Honneth professor på Columbia og i Frankfurt. Gennem sit virke beskrev han en anerkendelsesteori, som dette projekt her vil sammenfatte og anvende.

Honneths anerkendelsesteori bygger på, at et menneske er i tre sfærer: (1) privatsfæren, (2) den retslige sfære, og (3) den solidariske sfære, der indeholder et individs kulturelle, politiske og arbejdsmæssige fællesskaber (Willig, 2003). De tredje sfære er relevant for dette projekt. Willig (2003) skriver således i indledningen til Honneths bog "Behovet for anerkendelse" (2003):

"Den tredje form for anerkendelse sker gennem relationen til gruppen, fællesskabet eller samfundet, hvor individets deltagelse og positive engagement i det situerede fællesskab bliver anerkendt... Denne form for anerkendelse udløser... værdsættelsen af sig selv som medlem af et solidarisk fællesskab"

Subjektet har således behov for at blive anerkendt som medlem af et solidarisk fællesskab.

Den arbejdende person bidrager praktisk til samfundet gennem bl.a. sine skattebetalinger, og får anerkendelse for kunne udnytte sine evner til dette samfundsbidrag. Alt går godt og bliver bedre gennem en "positiv moralsk procedure". Der er dog også den modsatte procedure, den "negative moralske procedure", der kommer af fraværet af anerkendelse og endda deciderede krænkelse. En arbejdsløs kontanthjælpsmodtager skal som følge af 225-timersreglen udføre minimum 225 timers arbejde. Dette arbejde er sjældent på de øvre prestigeniveauer i samfundet. Udover at føle manglende anerkendelse for fraværet af et samfundsstøttende arbejde, skal kontanthjælpsmodtageren udføre 225 timers arbejde af ikke-prestigefyldt art. Frygten for anerkendelsesfravær og krænkelse kan få den arbejdsløse til at trække sig fra samfundet. Dette kan konkret komme til udtryk ved at medborgerskabsadfærden ændres. Kontanthjælpsmodtageren stopper som frivillig, i sportsklubben, i det politiske parti, som medlem af skolebestyrelsen, etc.

Teoretisk forklaring udledt af Honneths anerkendelsesteori:

En person bliver arbejdsløs og siden kontanthjælpsmodtager. Personen skal ud i 225-timers ikke-prestigefyldt arbejde. Frygten for anerkendelsesfravær og krænkelse får den arbejdsløse til at blive sårbar og han vil lidt efter lidt udvise mindre medborgerskabsadfærd.

Case til belysning af dette: "En ung mand er begyndt på et kortvarigt job i "Park og Vej". Han er ikke stolt over dette job og af frygt for at skulle fortælle om sit job bliver den unge mand hjemme fra træning i fodboldklubben" (fiktiv case).

Til slut i teoriafsnit omformulere projektet denne teoretiske forklaring til en hypotese, der kan testes gennem projektets empiriske undersøgelse.

Allardts teori om behovstilfredsstillelse

Den finske sociolog Erik Allardt kæder opfattelsen af velfærd sammen med behovstilfredsstillelse. Allardt er den akademiker, der mest eksplicit har udviklet det såkaldte "Skandinaviske velfærdsperspektiv" (Ejrnæs, 2015, kapitel 3 "Teorier om forskellige niveauer som forudsætning for at forstå og forklare sociale problemer").

I det Skandinaviske velfærdsperspektiv har personer tre former for behov: (1) de materielle behov, (2) de sociale behov, og (3) de identitetsmæssige behov. At have et arbejde understøtter opfyldelsen af alle tre behov. Løn for udført arbejde opfylder materielle behov, en kreds af kollegaer bidrager til opfyldelsen af behovet om sociale relationer, og det at have et arbejde (eventuelt et socialt anerkendt arbejde) bidrager til personens identitetsopfattelse (altså personens opfattelse af sig selv som et godt menneske).

Ejrnæs (2015) fortæller hvordan Allardt eksplicit tager afstand fra at definere en mekanisme, der kan forklare det enkelte menneskes adfærd. Det gør dette projekt ikke. Projektet anvender nemlig princippet om behovstilfredsstillelse og fraværet heraf i en mekanisme, der kan forklare hvorfor kontanthjælpsloftet påvirker arbejdsløse kontanthjælpsmodtagers medborgerskabsadfærd. Afsavn (manglen på behovstilfredsstillelse) er i det Skandinaviske velfærdsperspektiv det "onde eller skadelige for menneskers trivsel eller udvikling" (Ejrnæs, 2015).

Det at være arbejdsløs betyder en ringere opfyldelse af alle tre behovsfærer og kontanthjælpsloftet, der sætter et loft over hvor mange penge en kontakthjælpsmodtager må modtage fra det offentlige, fremmer afsavnet af behovstilfredsstillelse yderligere (særligt det materielle behov og afledt af dette også det identitetsmæssige behov (nemlig at man som arbejdsløs kontanthjælpsmodtager er fattig og rangere i bunden af samfundets sociale lag). En person, der grundet kontanthjælpsloftet mangler behovstilfredsstillelse hvad angår både de materielle behov og de identitetsmæssige behov, vil gennemgå en skadelig udvikling, og derfor ikke være ligeså tilbøjelig til at udvise medborgerskabsadfærd, men i stedet tænke mere indad på egen behovstilfredsstillelse.

Forklaring udledt af Allardts behovstilfredsstillelseteori:

Person bliver arbejdsløs og siden kontanthjælpsmodtager. Personen mister retten til støtte ud over kontanthjælpsloft. Han påvirkes på både materielle behov og de identitetsmæssige behov (stemples af samfund som rangerende i bunden af samfundet). Personen vil derfor trække sig fra medborgerskabsadfærden (fx frivilligt arbejde og deltagelse i fagligt foreningsliv) for i stedet at arbejde på *egen* behovstilfredsstillelse. Dette kunne fx være kriminalitet, der giver det hurtige adrenalin sus, og stjæle det, man nu ikke har råd til. Desuden kan man få nye "venner", hvor det giver anerkendelse at prale af de seneste "togter". Projektets undersøgelse tester om Allardts teori kan forklare kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd.

Bourdieu's Handlingsteori

For at forstå kontanthjælpsmodtageres adfærd inddrages Bourdieus handlingsteori og herunder hans kritik af den incitamentstankegang og den økonomiske teori, som incitamentstankegangen bygger på. Ifølge Bourdieu tager økonomisk teori afsæt i et individualistisk menneskesyn, hvor der ikke tages hensyn til strukturelle faktorer og de bredere sociale sammenhænge, der begge påvirker det økonomiske *felt* (Bourdieu, 2002). I Bourdieus perspektiv vil personers reaktioner og handlestrategier ved en lavere økonomisk indtægt (som fx gennem kontanthjælpsloftet), afhænge af det enkelte individs *habitus*, *kapital* og *felt*.

Habitus

Habitusbegrebet er et udtryk for kropsligt og psykisk lagrede dispositioner. Habitus udviklet gennem personens liv og påvirkes kontinuert. De lagrede dispositioner er indlejret i en praktisk sans, der udgør et erhvervet system af handlingsskemaer og præferencer, der danner baggrunden for adfærd (Bourdieu, 1986). For Bourdieu er det dog ikke kun habitus som kan forklare menneskelig handling og derfor introducerer han kapital- og feltbegreberne, der muliggør analyse af hvordan kontekst og strukturelle forudsætninger påvirker individets adfærd. Kapitalbegrebet bruges som et udtryk for individets ressourcer og mulighed for at handle ift. en given situation, med andre ord hvilke redskaber mennesker, hver især, besidder til at handle hensigtsmæssigt i forhold hertil (Ejrnæs, Larsen, & Müller, fattiges rationalitet, habitus, refleksivitet og overlevelsesstrategier, 2015).

Felt- og habitusbegreberne er afgørende for hvilke tankemåder ønskelige og ikke mindst mulig adfærd. Denne praktiske sans, der er nævnt tidligere i afsnittet, skal konkret forstås som et *system* hvori mennesket har erhvervet indre *handlingsskemaer, principper og præferencer*. Systemet aktiveres automatisk, uden refleksion eller logisk kontrol, og bevirker at individet reagerer spontant uden at tænke før handling. Projektet vil igennem interviews søge at afdække om disse lejrede handlinger vil lede individet i en positiv retning i forhold til en kompetent handlestrategi eller lede til en ringere medborgerskabsadfærd.

Kapital

Kapitalbegrebet er på flere måder tæt forbundet med habitusbegrebet. Den kapital individet besidder, skaber sammen med hans positioner og dispositioner i *feltet* (defineret nedenunder), mulighederne og betingelserne for at handle (ibid). Ifølge Bourdieu deles kapital op i tre hovedformer

- *Økonomisk kapital*: Penge og materielle ressourcer
- *Kulturel kapital*: Uddannelse i form af kompetencer, dannelse og materielt i form af besiddelse af bøger og kunstværker m.m.
- *Social kapital*: Er de ressourcer et individ har ift. sociale netværk og forbindelser, i form af at være medlem af én eller flere specifikke grupper.

Felt

Feltbegrebet beskriver de *sociale arenaer* som livet udspiller sig i. Feltet er den kontekst, hvori handlingen finder sted og udgør forudsætninger for handlen. I feltbegrebet defineres samfundet som det *sociale kosmos* bestående af en række *mikro-kosmi* eller felter, som er relativt autonome med hver deres specifikke værdisæt, interesser og regler. I hvert felt er det forskelligt hvordan individets *kapital* bliver opfattet som en ressource. Kapitalen tillægges forskellig værdi i forskellige sociale sammenhænge, byer eller bydele. Social kapital i Nørre Snede er ikke nødvendigvis social kapital i Nørrebros multikulturelle samfund eller i Østerbros "*High-society*".

Forklaring udledt af Bourdieus handlingsteori

225-timersreglen og kontanthjælpsloftet betyder kontanthjælpsmodtagere skal ud i arbejde (i minimum 225 timer per år) og at nogle kontanthjælpsmodtagere får en reduceret månedlig ydelse. Kontanthjælpsloftet påvirker kontanthjælpsmodtagerens kapital og derfor disses mulighed for at betale kontingenter mv. til klubber, foreninger, mv. 225 timersreglen betyder at kontanthjælpsmodtagerens habitus påvirkes. Dette kan være i negativ retning idet kontanthjælpsmodtageren kastes ud i en række småjobs, der hver især kan medføre usikkerhed og ubehagelige oplevelser. Habitus udvikles negativt når disse usikkerheder og ubehagelige oplevelser lagres psykisk og kropsligt hos kontanthjælpsmodtageren.

Udledt sæt af hypoteser til undersøgelse i projektets empiriske analyse

Af de tre teorier udleder projektet et sæt hypoteser, som projektet kan undersøge gennem empirisk dataindsamling og analyse.

Projektet undersøger om hypoteserne kan forklare sammenhængen mellem de to reformer og medborgerskabsadfærd. Projektet søger ikke en-gang-for-alle at be- eller afkræfte hypoteserne i klassisk, statistisk forstand.

De fire hypoteser udledt af de tre teoretiske forklaringer baseret på Honneth, Allardt og Bourdieu er:

1. Frygten for anerkendelsesfravær og krænkelser som følge af at kontanthjælpsmodtageren på tager sig 225 timers ikke-præstigefyldt arbejde får den arbejdsløse til at blive sårbar og derfor trække sig fra sociale sammenhænge (fx fagligt og fritidsrelateret foreningsliv) og således udvise mindre medborgerskabsadfærd
2. Reduktionen af kontanthjælpsmodtageres materielle og identitetsmæssige behovsopfyldelse som følge af kontanthjælpsloftet betyder at kontanthjælpsmodtagere reducerer deres medborgerskabsadfærd (kontanthjælpsmodtagere stopper med fx frivilligt

arbejde og deltagelse i fagligt foreningsliv for i stedet at påbegynde kriminalitet med nye "venner", der roser forbrydelser mod medborgere)

3. En reduktion i kontanthjælpsmodtageres kapital som følge af kontanthjælpsloftet reducerer muligheden for at betale kontingenter mv. til klubber, foreninger, mv. og derfor kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd
4. Grundet 225-timersreglen kastes kontanthjælpsmodtageren ud i en række småjobs, der medfører usikkerhed og ubehagelige oplevelser, der lagres psykisk og kropsligt (negativ påvirkning af habitus), og derfor får kontanthjælpsmodtageren til at trække sig fra deltagelsen i samfundet

Metode

Formålet med dette projekt er at undersøge hvordan 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet implementeret i 2016 påvirker kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd. De tidligere afsnit i rapporten identificerede dimensionerne i begrebet medborgerskabsadfærd (frivilligt arbejde, valgdeltagelse, mv.). Endvidere udledte de tidligere afsnit fire teoribaserede hypoteser af hvordan 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet påvirker disse dimensioner.

Dette afsnit beskriver metoden med hvilken projektet foretager en empirisk undersøgelse, der afdækker 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet påvirkning af medborgerskabsadfærden. Den empiriske undersøgelse har til formål at undersøge:

1. Om empirien viser at de teoribaserede fire hypoteser forklare sammenhængen mellem reformerne og medborgerskabsadfærden
2. Om modificerede eller nuancerede versioner af de fire hypoteser bedre kan forklare sammenhængen
3. Om andre forklaringer, som hypoteserne ikke indkapsler, bedre forklare sammenhængen

Dette metodeafsnit beskriver den empiriske undersøgelses design, og herunder hvordan projektet indsamler og analysere data.

Kvalitativ interviewundersøgelse

Helt overordnet handler problemformuleringen om hvordan to begreber hænger sammen, nemlig reform og adfærd. Svaret på denne type "hvordan"-spørgsmål er en forklaring, hvilket vil sige et eller flere *kvalitative* udsagn i enten skrift eller tale.

Det kan argumenteres (fx for kontanthjælpsmodtageres valgdeltagelse) at man blot kan sammenholde året for de to reformers indførelse og offentligt tilgængelige tal om kontanthjælpsmodtageres valgdeltagelse. På denne måde kan man undersøge om der er en sammenhæng. Det er dog ikke muligt med denne statistiske metode at identificere hvad den

sammenhæng er. Til dette formål er det nødvendigt at forstå reformernes indflydelse på kontanthjælpsmodtageres liv, deres adfærd, tanker og holdninger.

Forklaringer er således ikke kvantitative størrelser, der bedst besvarer spørgsmål á la "Er der en sammenhæng?" og "Hvor stærk er denne sammenhæng?". Dette projekt anvender derfor en kvalitativ metode. Mere konkret anvender projektet en interviewundersøgelse med relevante informanter. Interviews passer fint med besvarelsen af "hvordan"-spørgsmål og giver mulighed for at afsøge mulige forklaringer uden et stort forkendskab (Yin, 2014).

Analysens struktur

Figur 6 viser den empiriske undersøgelsens analytiske struktur som en matrix. I venstre side af matrix'en viser figuren hvordan projektet har operationaliseret begrebet medborgerskabsadfærd ved at bryde begrebet ned i seks dimensioner.

I de følgende kolonner står undersøgelsens informanter i kolonne-overskrifterne. Informanterne er to grupper, nemlig (a) kontanthjælpsmodtagere, der ofte ikke er inde i den konkrete lovtekst, men oplever lovenes konsekvenser i deres eget liv, og (b) socialrådgivere, der har det nødvendige kendskab til de to reformers indhold og praktiske konsekvenser. Se en nærmere beskrivelse af informant-valg senere i metodeafsnittet.

I matrix'ens centrale bokse kondenseres resultaterne af hvert interview, herunder informantens opfattelser og erfaringer omkring hvordan 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet påvirker medborgerskabsadfærdens begrebsdimensioner i deres eget liv. De grå luftskibslignende bobler udtrykker mønstre i informanternes forklaringer. De identificerede mønstre indskrives i kolonnen til højre for informant-kolonnerne.

Nedbrydning af begrebet
medborgerskabsadfærd i dets dimensioner

Konklusion (svar på
problemformulering)

Dimensioner i medborgerskabsadfærd	Informanter					Mønstre på tværs af informanter omkring hvordan reformer påvirker dimension
	Kontanthjælps- modtager (1)	Kontanthjælps- modtager (2)	Kontanthjælps- modtager (3)	Socialrådgiver (1)	Socialrådgiver (2)	
Deltagelse ved nationale og lokale valg						Mønstre i forklaringer på tværs af informanter
Deltagelse i lokalt 'fagligt' foreningsliv						
Deltagelse i fritidsrelateret foreningsliv						
Afholde sig fra alle kriminelle handlinger						
Deltagelse i lokalpolitik						
Påtage sig frivilligt arbejde til gavn for samfund						

Figur 6. Analysens struktur (egen tilvirkning)

Undersøgelsen anvender aktivt de fire teoribaserede hypoteser udledt i teoriafsnittet og udgør således ikke en ren eksplorativ undersøgelse, men derimod en undersøgelse, der udnytter fagområdets teoriapparat. De fire giver undersøgelsen mulighed for at arbejde konkret med fire prædefinerede forklaringer frem for at udlede forklaringer ud af den rene empiri.

Analysen i projektet består (a) i at trække de relevante udsagn ud af interviewsne, parafrasere dem, og indskrive dem de centrale bokse i Figur 6, og (b) i identificere mønstre i informanternes svar. Mønstrene i informanterne udgør projektets konklusioner.

Valg af informanter

Projektets indledning beskriver hvordan medborgerskabsadfærden kan nedbrydes til seks dimensioner, der tilsammen dækker en bred flade af aktivitet. For at forstå hvordan 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet påvirker disse seks dimensioner, har undersøgelsen *ideelt* behov for at interviewe socialrådgivere med et indgående kendskab til 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet, en lang række kontanthjælpemodtagere i alle aldre og kompetenceniveauer,

samt personer med tilknytning til (1) valgdeltagelse, (2) lokalt 'fagligt' foreningsliv, (3) lokalt fritidsrelateret foreningsliv, (4) kriminalitet, (5) lokalpolitik og (6) frivilligt arbejde, der er til gavn for samfundet.

For at få et fyldestgørende sæt af informanter, der matcher omfanget af én kandidatafhandling, anvender projektet to sæt informanter:

1. Socialrådgivere, der arbejder med kontanthjælpsmodtagere
2. Kontanthjælpsmodtagere selv, der aktuelt lever under de to reformer

De valgte socialrådgivere har et nært kendskab med 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet, samt deres indgriben i kontanthjælpsmodtageres liv. De valgte socialrådgivere kan således deltage aktivt i en diskussion omkring hvordan 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet påvirker kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd.

Kontanthjælpsmodtagere kan bidrage i undersøgelsen gennem deres oplevelser af deres egen adfærd og hvordan denne adfærd påvirkes af 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet.

Identifikation af informanter

Projektet har identificeret det relevante sæt af socialrådgivere i eget personligt netværk. Kontanthjælpsmodtagere blev fundet gennem et netværk for kvinder på Facebook. Der var mulighed for at interviewe flere personer, men projektet valgte tre kontanthjælpsmodtagere, der har aktuel erfaring med lever under de to reformer.

Antal interviewpersoner

En kvalitativ undersøgelse bør ideelt interviewe så mange informanter, som der er behov for for at opnå mæthed i undersøgelsen (på engelsk: saturation). Saturation opstår når nye informanter ikke bidrager med ny indsigt, men blot bekræfter den indsigt, som tidligere informanter har bidraget med (Yin, 2014). Hvis antallet er for lille er det vanskeligt af foretage analytiske generaliseringer (Yin, 2014) og derfor ikke muligt at teste hypoteser om forskelle gennem grupper. Denne

undersøgelse har interviewet tre kontanthjælpsmodtagere, hvilket sandsynligvis ikke er helt nok til saturation, men dog giver en meget bedre indsigt end blot et enkelt interview.

Udvikling af interview guides

Undersøgelsen anvender semi-strukturerede interviews, der tillader både konkrete spørgsmål og muligheden for frie diskussioner til afsøgning af mulige forklaringer, som ikke er dækket af de af teorien udledte interviews.

Undersøgelsen har udviklet to interview guides: En interview guide til hver af de to grupper informanter. Begge interviewguides består af de samme fire temaer, men har forskellige konkrete spørgsmål tilpasset informantgruppen. Tabel 2 giver et overblik over de fire temaer.

Tabel 2 – Interviewguidens temaer

Tema	Spørgsmålsområde
Generelt	Generelle spørgsmål om informants baggrund og vidensgrundlag
De to reformer (225 timersregel og kontant-hjælpsloft)	225 timersreglens påvirkning af kontanthjælpsmodtagerens liv helt generelt
	Kontanthjælpsloftets påvirkning af kontanthjælpsmodtagerens liv helt generelt
De seks begrebsdimensioner i medborgerskabsadfærd	Deltagelse ved nationale og lokale valg
	Deltagelse i lokalt 'fagligt' foreningsliv
	Deltagelse i lokale holdsportsklubber og andre fritidsbeskæftigelser
	Afholden sig fra alle kriminelle handlinger
	Deltagelse i lokalpolitik
	Påtagen sig frivilligt arbejde til gavn for samfund
Undersøgelse af de fire hypoteser	Honneth-baseret hypotese: "Frygten for anerkendelsesfravær og krænkelser får den arbejdsløse til at udvise mindre medborgerskabsadfærd"
	Allardt-baseret forklaring: "Reduktion af materielle og identitetsmæssige behov fører til reduceret medborgerskabsadfærd"
	Bourdieu-baseret forklaring: "Reduktion i kontanthjælpsmodtageres kapital reducerer mulighed for betaling af kontingenter mv. og derfor medborgerskabsadfærden"
	Bourdieu-baseret forklaring: "225 timersreglen giver usikkerhed og ubehagelige oplevelser, der indlejres psykisk og kropsligt, og derfor reducerer medborgerskabsadfærden"

Både interviewguiden til kontanthjælpsmodtagere og interviewguiden til socialrådgivere indeholder en række spørgsmål til hvert spørgsmålsområde. Ved hvert tema er der mulighed for at interviewsne kan dykke ned i uventede forklaringer. Se Bilag 1 og 2 for de to interview guides.

Til slut i dataindsamlingen var det muligt at foretage et opfølgende interview med en af socialrådgiverne, der direkte var en diskussion af de fire teoribaserede hypoteser. Interviewguiden til dette interview er opbygget på en sådan måde, at guiden stiller det samme sæt af spørgsmål til hver hypotese. Årsagen til at det var muligt at foretage denne direkte diskussion af projektets hypoteser, var at socialrådgiveren viste et usædvanligt god indsigt i livet af de borgere, som hun arbejdede med. Hun udtrykte en interesse og ønske om at forstå opgaven nærmere og dette gav anledning til dette opfølgende interview. Se interviewguiden til dette opfølgende interview i bilag 1.

Interviewundersøgelsens etiske udfordringer

Etiske problemer i interviewforskning kan ofte opstå på grund af forhold, der er forbundet med først at udforske menneskers private liv og dernæst lægge beskrivelser åbent frem. Dette projekt interviewer tre kontanthjælpsmodtagere om to reformers indgriben i mange af deres mest personlige forhold. Projektet spørger indtil følsomme emner, der kan være følelsesmæssigt svære at håndtere. Derudover interviewer projektet offentligt ansatte sagsbehandlere, der besvarer spørgsmål om deres eget arbejde samt holdninger til dette arbejde.

Projektet holder informanterne anonyme og sikre informanternes forståelse af deltagelsen gennem et informeret samtykke (Kvale & Brinkmann, 2014). Interviewguiden informerer interviewpersonen lige akkurat nok om projektets væsentlige træk i metode-designet informanterne er trygge ved deltagelsen og forstår undersøgelsens formål og indhold, men samtidigt *ikke* ledes til at give ledende besvarelser i interviewene.

Endvidere sikre undersøgelsen at informanter deltager frivilligt. Informanterne er fundet gennem et støttenetværk på Facebook for kvinder. Inden undersøgelsen indgik aftaler med informanten blev det sikret at informanten er aktuel kontanthjælpsmodtager og er udsat for de to reformer.

For deres deltagelse fik kontanthjælpsmodtagerne et gavekort (og ikke kontanter) på 200 kr. til en selvvalgt butik.

Resultaters og konklusioners reliabilitet og validitet

Reliabilitet handler om hvorvidt data er til at stole på og nøjagtigt. Traditionelt afprøves data-reliabilitet gennem statistiske metoder, men da dette er en kvalitativ interviewundersøgelse, er dette ikke relevant.

Der er en særlig udfordring ved netop dette projekt. Som nævnt afsnittet ovenfor om etiske udfordringer, så interviewer projektet kontanthjælpsmodtagere om personligt følsomme emner og offentligt ansatte om holdninger til deres arbejde og deres klienter. Begge disse forhold kan kompromitere reliabiliteten af interviewresultaterne. For at værne mod at informanter fortæller ønsketænkning eller prøver at skjule deres virkelige svar, gøres klart at interviewet er fortroligt og kun anvendes til dette speciale.

Validitet handler om hvorvidt data idet hele er brugbar i undersøgelsen. Begrebet handler således ikke hvorvidt data er nøjagtige, men om data er de rigtige data. For at sikre validiteten, anvender dette projekt følgende redskaber:

- Et klart sæt kriterier for valg af informanter
- To sæt informanter med hver deres perspektiv på undersøgelsens spørgsmål
- Klart definerede mål for undersøgelse (to reformers indflydelse på seks dimensioner)

(Kvale & Brinkmann, 2014) og (Miles, Huberman, & Saldana, 2014)

Projektet anvender informanter, der oplever de to reformer i deres eget liv, eller arbejder med reformernes implementering i deres daglige arbejde. Undersøgelsen anvender netop de to sæt informanter for at få to perspektiver på

Metode for analyse

Undersøgellesstrukturen i Figur 4 viser at projektet vil udlede forklaringer fra informanternes udsagn. Undersøgelsen anvender de tre teoretiske forklaringer udledt i projektets teori-afsnit aktivt i interviewguiden. Forklaringerne, der fremkommer af analysen, kan således være:

1. At de tre teoretiske forklaringer (Allardt, Honneth og Bourdieu) kan forklare reform-adfærd sammenhængen i projektet
2. At nuancerede varianter af de tre teoretiske forklaringer udgør bedre og mere virkelighedsnære forklaringer af sammenhængen
3. At helt andre og nye forklaringer, som de tre teoretiske forklaringer ikke har dækket, er bedre alternativer

Til at håndtere og udlede konklusioner anvender projektet en række analysematricer, der giver overblik og indsigt i de indsamlede kvalitative data. Dette følger de traditionelle normer i kvalitative undersøgelser beskrevet i fx den meget udbredte håndbog i kvalitativ analyse af Miles *et al.* (2014), "Qualitative Data Analysis – A Methods Sourcebook".

Helt konkret har projektet udviklet seks analyse-matricer, der hver adresserer *et* af de seks dimensioner i begrebet om medborgerskabsadfærd (valgdeltagelse, deltagelse i fagligt foreningsliv, etc.). De seks matricer især indfanger og kondensere informantudsagn. Herunder viser Tabel 3 et eksempel fra medborgerskabsbegrebsdimensionen "Valgdeltagelse".

Tabel 3 – Metode til kondensering af interviewdata

Begrebskomponenter i medborgerskabsadfærd	Kontanthjælpsmodtager (1)	Kontanthjælpsmodtager (2)	Kontanthjælpsmodtager (3)	Socialrådgiver (1)	Socialrådgiver (2)	Socialrådgiver (3)	Mønstre på tværs af informanter omkring hvordan reformer påvirker begrebskomponent
At deltage ved nationale og lokale valg	↑			Skridt 3			→
Citat/central pointe 1		←					
Citat/central pointe 2	Skridt 2	←		Skridt 1			
Citat/central pointe 3		←					
Citat/central pointe 4		←					
Citat/central pointe 5		←					

Interview

Matricen anvendes i tre skridt, som beskrevet nedenfor og illustreret ved de pile på figur XX.

1. Kondensering af informanttudsagn til en række udvalgte citater og centrale pointer
2. Kondensering af udvalgte citater og centrale pointer til en sammenfatning af informantens erfaringer, holdninger, meninger, og selvbeskrevne adfærd
3. Identifikation af mønstre på tværs af informanter

Når undersøgelsen har identificeret mønstre for hver af de seks begrebsdimensioner i medborgerskabsadfærd, er det muligt for projektet at drage mere bredpenslede konklusioner omkring hvordan 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet påvirker kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd.

Analyse og resultater

Dette afsnit begynder med at analyserer, præsenterer og dokumenterer resultaterne fra *hvert enkelt* dimension i begrebet medborgerskabsadfærd. For hvert dimension, præsenterer afsnittet først de sammenfattede resultater og bakker disse op med udvalgte interview-citater. Derefter præsenterer afsnittet de mønstre, der er fundet i undersøgelse.

Når hvert enkelt dimension i begrebet medborgerskabsadfærd er behandlet, trækker afsnittet konklusioner frem, der gælder på tværs af dimensionerne og altså belyser den mere brede sammenhæng mellem 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet, og kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd.

Hvert af de følgende seks underafsnit præsenterer resultater for én af de seks dimensioner for medborgerskabsadfærd. De seks underafsnit har alle samme form, nemlig to sektioner.

Første sektion præsenterer matrix'en, der viser informanternes svar til de spørgsmål fra interviewguidens tredje del, der direkte omhandler den pågældende dimension (fx valgdeltagelse eller deltagelse i fritidsrelateret foreningsliv). Matrix'ens indhold underbygges med udvalgte citater og centrale pointer fra undersøgelsens interviews.

Anden sektion sammenfatter informanternes svar på spørgsmål fra interviewguidens fjerde del, der direkte undersøger om de fire hypoteser giver meningsfyldte og virkeligt gældende forklaringer af reformernes påvirkning af dimensionen i kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd.

Valgdeltagelse

Matrix'en sammenfatter informanternes besvarelse af interviewguidens spørgsmål til dimensionen af medborgerskabsadfærd valgdeltagelse.

Tabel 4 – Kondensering af resultater for valgdeltagelse

Dimension af medborger-skabs-adfærd	Kontant-hjælps-modtager (1)	Kontant-hjælps-modtager (2)	Kontant-hjælps-modtager (3)	Socialrådgiver (1)	Socialrådgiver (2)	Mønstre på tværs af informanter omkring hvordan reformer påvirker dimension
At deltage ved nationale og lokale valg	<i>Stemt én gang som reaktion mod reform. Har siden følt magtesløshed overfor reformer og politik.</i>	<i>Skuffelse over politikere og særligt den seneste udvikling.</i>	<i>Vil stemme på parti, der går mod 225 timersregel (er motiveret for at stemme pga. reform)</i>	<i>Kontanthjælps-modtagere har en følelse af afmagt over for politikere, der påvirker deres deltagelse i valg.</i>	<i>Mistet håb (det bliver ikke bedre uanset...). Føler sig marginalisere t af bl.a. stramninger</i>	<i>Indikationer af at reformer, der udgør stramninger, resultere i afmagtsfølels er reducere valg-deltagelse.</i>

Tabel 4 viser at kontanthjælpsmodtageres valgdeltagelse påvirkes af 225-timersreglen og generelle vilkårsreducerende reformer af kontanthjælpen. Kontanthjælpsmodtagere føler en skuffelse, en afmagt og en magtesløshed over for de politikere, der gennemfører reformerne.

En informant (kontanthjælpsmodtager) udtaler sig på følgende vis i et af undersøgelsens interviews:

"Jeg fik ikke det ud af valget som jeg have håbet og derfor har jeg ikke stemt siden og jeg synes ikke personligt, at det gør den store forskel om det er rød eller blå blok man stemmer på..."

En anden informant (også kontanthjælpsmodtager) udtaler sig således:

"Jeg er syntes slet ikke jeg forstå hvad de egentlig snakker om, og for det meste bliver man lovet det ene og det andet og så vældger man den person og år efter år bliver der ikke holdt det

der bliver lovet, så jeg kan ikke se hvorfor jeg skal vælge én der alligevel stå og dolker os ryggen bagefter."

En informant (socialrådgiver) udtaler sig således:

"... en af deres grunde til ikke at stemme er, at de jo ikke er forskellige, det er jo lige meget hvem jeg stemmer på de er jo alle sammen nogle "sataner""

Den Honneth-baserede forklaring om at 225-timersreglen giver frygt for krænkelse og anerkendelsesfravær og derfor en reduceret deltagelse ved valg, træder ikke ydeligt frem i interviewsne. Der er dog informant-udtalelser fra interviewguidens fjerde del, der viser at forklaringen faktisk er tilstede i kontanthjælpsmodtagernes liv. En informant (socialrådgiver) udtaler sig således:

"...så har det kun været stramninger, rigtig mange af dem føler sig marginaliseret på en eller anden måde, kontanthjælpsmodtageren har fået en meget negativ klang til sig, det er som om de har fået sådan en label på sig, det er samfundets taber der bare nasser på systemet og det er bare ikke det jeg i hvert fald oplever i mit arbejde, der er rigtig mange der skammer sig over at være kontanthjælpsmodtager, der er rigtig mange der kommer med kasketter og skjuler sig bag computeren og venter til man går ud og henter dem..."

En anden informant (også socialrådgiver) udtaler sig således:

"Der er nogen, der føler sig set ned på af arbejdspladsen. Men det er fordi de selv nævner det selv. "Jeg er på kontanthjælp". Så kan de godt mærke at de bliver det ned på (informant lave

grimasse, der siger "NÅRHH, er det det du er" (egen fortolkning). Men jeg kan jo heller ikke sige "Hold det for dig selv" for så er jeg også med til at sige "Ja, de ser ned på dig"

Sammenfattende indikere interviewresultaterne at hypotesen baseret på Honneth's teori bidrager til forståelsen af hvordan 225-timersreglen, kontanthjælpsloftet og andre vilkårsreducerende reformer af kontanthjælpen påvirker valgdeltagelse. Undersøgelsen viser dog også en komplementær (rivaliserende) forklaring om at kontanthjælpsmodtageres afmagt, skuffelse og magtesløshed, der stiger ved implementeringen af nye vilkårsreducerende reformer af kontanthjælpen, afholder dem fra at stemme.

En enkelt informant blev motiveret til at stemme på partier, der modsætter sig vilkårsreducerende reformer af kontanthjælpen. Selvom mønstret i informanternes besvarelser peger på enten en Honneth- eller afmagtbaseret forklaring, så kan dette udsagn indikerer endnu en forklaring.

Fagligt foreningsliv

Matrix'en sammenfatter informanternes besvarelse af interviewguidens spørgsmål til dimensionen af medborgerskabsadfærd valgdeltagelse.

Tabel 5 - Kondensering af resultater for fagligt foreningsliv

Dimension af medborgerskabsadfærd	Kontanthjælpsmodtager (1)	Kontanthjælpsmodtager (2)	Kontanthjælpsmodtager (3)	Socialrådgiver (1)	Socialrådgiver (2)	Mønstre på tværs af informanter omkring hvordan reformer påvirker dimension
At deltage i lokalt 'fagligt' foreningsliv	Deltager ikke i fagligt foreningsliv	Deltager ikke i fagligt foreningsliv	Deltager i beboerforening	Kontanthjælpsmodtagere er meget sjældent deltagere i foreningslivet i Danmark	Lige så snart det koster noget, så fravælger kontanthjælpsmodtagere foreningslivet.	Kontanthjælpsmodtagere deltager sjældent i fagligt foreningsliv

Tabellen viser at kontanthjælpsmodtagere kun sjældent deltager i fagligt foreningsliv. Det tyder på at hverken 225-timersreglen eller kontanthjælpsloftet har indflydelse på deltagelsen i fagligt foreningsliv. Der er en indikation af at 225-reglen påvirker deltagelse.

”Så der er rigtig mange når de så også ha det har pres med 225-timers reglen. ”Hvordan skal jeg være præsentabel? Jeg har jo ikke råd til tandbehandling. Jeg har ikke råd til dit og jeg har ikke råd til dat.””

Sammenfattende indikere interviewresultaterne svagt af undersøgelsens Honneth-baserede hypotese kan være en forklaring på kontanthjælpsmodtagernes fravalg af fagligt foreningsliv. Men overordnet deltager kontanthjælpsmodtagerne i sjælden grad i fagligt foreningsliv, så der er ikke en stor deltagelse, der i det hele taget kan påvirkes.

Fritidsrelateret foreningsliv

Matrix'en sammenfatter informanternes besvarelse af interviewguidens spørgsmål til dimensionen af medborgerskabsadfærd valgdeltagelse.

Tabel 6 - Kondensering af resultater for fritidsrelateret foreningsliv

Dimension af medborgerskabsadfærd	Kontanthjælpsmodtager (1)	Kontanthjælpsmodtager (2)	Kontanthjælpsmodtager (3)	Socialrådgiver (1)	Socialrådgiver (2)	Mønstre på tværs af informanter omkring hvordan reformer påvirker dimension
At deltage i lokale holdsportsklubber og andre fritidsbeskæftigelser foreningsliv	Der er færre penge og ikke råd til deltagelse i fritidsrelateret foreningsliv. Informant føler sig knækket og kastet rundt og kan derfor ikke nå den type aktiviteter.	Kontanthjælpsmodtageren har færre penge og ikke råd til deltagelse i fritidsrelateret foreningsliv	Har ingen brugbare udsagn til denne del af interviewguiden	Kontanthjælpsmodtagere har en frygt for at fejle i alle dele af livet. Deltagelsen kræver fællesskab, som de tit ikke har. Vi har som samfund stigmatiseret dem, så de føler sig udenfor. De har heller ikke penge til kontingenter osv.	De er presset af 225 timers reglen, så der er ikke ressourcer til deltagelse i foreningsliv.	Kontanthjælpsmodtagere har færre penge til betaling, føler sig knækket og frygter at fejle, også i fritidsrelateret foreningsliv.

Interviewresultaterne understøtter flere af de af teorien udledte hypoteser og giver derudover stof til rivaliserende forklaringer.

Den første af projektets to Bourdieu-baserede hypoteser siger at kontanthjælpsmodtagere har færre midler til rådighed hvilket giver problemer med at betale de kontingenter og gebyrer, der er

ved aktiviteter i fritidsrelateret foreningsliv. En informant (kontanthjælpsmodtager) udtaler sig således:

"...bliver nød til at finde en anden klub end den han går i nu, fordi det er blevet for dyrt, det er selvfølgelig noget der går ud over ham, men der er desværre ikke noget at gøre før jeg igen begynder at arbejde."

Den anden af projektets to Bourdieu-baserede hypoteser siger at 225-timers reglen kaster kontanthjælpsmodtagere ud i en række forskellige jobs, der giver kontanthjælpsmodtageren usikkerhed og ubehagelige oplevelser, der resultere i at kontanthjælpsmodtageren trækker sig fra deltagelsen i samfundet. En informant (kontanthjælpsmodtager) udtaler sig på følgende vis i et af undersøgelsens interviews:

"Det knækkede mig virkelig meget da jeg startede på kontanthjælp, og derfor lavede jeg ikke så meget... fordi du bliver kastet rundt."

Socialrådgiverne nævner frygt for at fejle som en forklaring. En informant (socialrådgiver) udtaler sig således:

"...når vi begynder at snakke om arbejde, eller uddannelse, og hvis vi smider foreningsliv ind i den ligning, så er der jo altid en frygt for at fejle, en frygt fordi jeg har fejlet, jeg har ikke lykket med de der forskellige ting så når jeg kommer derud så går det galt for mig igen"

Sammenfattende indikere interviewresultaterne at Bourdieu-hypoteser om fravær af kapital og at blive kastet rundt kan være med til at forklare sammenhængen mellem de to reformer og kontanthjælpsmodtageres deltagelse i fritidsrelateret foreningsliv. Honneth-hypotesen om frygt

for anerkendelsesfravær og krænkelser er også blandt de forklaringer, der kan udledes af interviewsne.

Afholden sig fra kriminalitet

Matrix'en sammenfatter informanternes besvarelse af interviewguidens spørgsmål til dimensionen af medborgerskabsadfærd, at afholde sig fra kriminelle handlinger.

Undersøgelsen betragter alle former for illegal adfærd som kriminelt. Undersøgelsen anvender således en bred forståelse af kriminalitetsbegrebet. Sort arbejde er fx indeholdt i undersøgelsens brug af begrebet.

Tabel 7 - Kondensering af resultater for afholden sig fra kriminalitet

Dimension af medborgerskabsadfærd	Kontanthjælpsmodtager (1)	Kontanthjælpsmodtager (2)	Kontanthjælpsmodtager (3)	Socialrådgiver (1)	Socialrådgiver (2)	Mønstre på tværs af informanter omkring hvordan reformer påvirker dimension
At afholde sig fra kriminelle handlinger	Kontanthjælpsmodtager føler sig nødsaget til at begå kriminelle handlinger så som sort arbejde for at kunne betale regninger.	Denne kontanthjælpsmodtager anvender tydeligt indøvede svar, som gør at hendes udsagn ikke kan anvendes.	Kontanthjælpsmodtager fortæller at hun ikke besider kvalifikationer, som gør hende i stand til at gennemføre arbejde, hverken sort eller hvidt.	Socialrådgiver oplever ikke konkret at kontanthjælpsmodtagere begår kriminelle handlinger, men fortæller hvordan sanktioner kan være med til at skubbe dem ud i kriminalitet		Kontanthjælpsmodtager bliver ofte presset til at begå kriminelle handlinger for at kunne betale deres regninger.

Tabellen indikerer at kontanthjælpsmodtagerne villighed til at begå kriminelle handlinger er tæt forbundet med deres rådighedsbeløb. Kontanthjælpsmodtagerne føler sig ofte presset af deres økonomiske situation til at indhente midler på illegitime måder. En informant (kontanthjælpsmodtager) udtrykker sig på følgende måde:

"Ja helt sikkert, jeg kender op til flere mennesker som bliver nødt til at gå den vej fordi ellers kan de ikke holde hverken på hus eller hjem."

Samme informant fortæller også at:

"Ja, jeg fik selv sort arbejde da jeg var på kontanthjælp, det blev jeg nødt til ellers kunne jeg ikke betale noget som helst... Jeg har egentlig godt ku se, ja, det er ikke i orden for selve samfundet, men er det så [heller ikke] i orden at udsætte mennesker for at være tvunget til at gøre det."

En anden informant (socialrådgiver) udtaler sig således:

"Det har også noget med målgruppen og gøre fordi målgruppen hér kun har sig selv at stille sig til ansvar overfor, så de skal nok klare den på en eller anden måde, så når jeg sanktionerer, når de ikke overholder den aftale jeg har lavet med dem, så har de, fra at gå fra at have 5000 om måneden, så har de nu kun 2000 om måneden. Det er sku' da selvfølgelig hårdt og om de så begår mere kriminalitet i den periode, det kan man da sagtens forestille sig de gør, de siger jo mange gange, så må jeg ud og begå kriminalitet, og det er jo et af de værktøjer de har for at jeg lukker op for pengene igen, om de så gør det, det ved jeg ikke."

Disse udtalelser giver indikationer på at undersøgelsens første Bourdieu-baserede hypotese om at kontanthjælpsloftet resultere i færre penge per måned, er en reel forklaring. Blandt de andre hypoteser er den Allardt-baserede hypotese om at kontanthjælpsmodtagere reducerer deres medborgerskabsadfærd i kraft af en reduktion i deres materielle og identitetsmæssige behovsopfyldelse som følge af kontanthjælpsloftet. En informant (socialrådgiver) udtaler sig således:

"Det er en meget dynamisk størrelse, vi har oplevet grupperinger, bande- og rockergrupperinger. Hvis vi tager udgangspunkt i dem, så

kan holdingen nogen gange være, "Vi skal ikke arbejde. Vi skal bare være på kontanthjælp. Vi skal bare gøre deres liv så surt for dem, så surt som overhovedet muligt, så de lader os være i fred. Så kan vi bare hygge os og gøre hvad vi vil".

Dette udsagn indikere at kontanthjælpsmodtagere, der deltager i grupper, får erstattet den reduktion af den materielle og identitetsmæssig behovsopfyldelse med en behovsopfyldelse fra nye "venner", der med sig har kriminelle handlinger.

Sammenfattende viser analysen af kontanthjælpsmodtagere bliver presset af deres økonomiske situation og at kriminalitet, herunder sort arbejde, er en nem udvej. Det er svært at udskille kontanthjælpsloftet som en direkte anledning til kontanthjælpsmodtageres kriminalitet, men da kontanthjælpsloftet i sagens natur er et loft over ydelser, må det nødvendigvist bidrage til det pres kontanthjælpsmodtagere føler sig under. Projektets første Bourdieu-baserede hypotese bidrager derfor til en forklaring af kontanthjælpsmodtageres kriminalitet. Derudover indikere undersøgelsen at den Allardt-baserede hypotese om identitetsopfyldelse er reel, da deltagelse i kriminelle grupperinger skaber en behovsopfyldelse.

Deltage i lokalpolitik

Matrix'en sammenfatter informanternes besvarelse af interviewguidens spørgsmål til dimensionen af medborgerskabsadfærd valgdeltagelse.

Tabel 8 - Kondensering af resultater for deltagelse i lokalpolitik

Dimension af medborgerskabsadfærd	Kontanthjælpsmodtager (1)	Kontanthjælpsmodtager (2)	Kontanthjælpsmodtager (3)	Socialrådgiver (1)	Socialrådgiver (2)	Mønstre på tværs af informanter omkring hvordan reformer påvirker dimension
At deltage i lokalpolitik	Ingen deltagelse	Ingen deltagelse	Ingen deltagelse	De deltager ikke	Enkelte kan hjælpe en opstillet kandidat	Ingen mønstre

Matrix'en viser at undersøgelsen ikke var i stand til at udlede nok data til at trække konklusioner ud. En observation er ganske enkelt at kontanthjælpsmodtagere ikke deltager som kandidater i lokalpolitik.

Man kan argumentere at denne dimension slet ikke burde være med i undersøgelsen. Dimensionen er dog jf. indledningen en dimension af begrebet om medborgerskabsadfærd og fortjener derfor inklusion i undersøgelsen. Med sund fornuft kunne man argumentere for et fravalg, men resultaterne kunne formelt set være anderledes.

Frivilligt arbejde

Matrix'en sammenfatter informanternes besvarelse af interviewguidens spørgsmål til dimensionen af medborgerskabsadfærd valgdeltagelse.

Tabel 9 - Kondensering af resultater for frivilligt arbejde

Dimensions af medborgerskab safærd	Kontanthjælpsmodtager (1)	Kontanthjælpsmodtager (2)	Kontanthjælpsmodtager (3)	Socialrådgiver (1)	Socialrådgiver (2)	Mønstre på tværs af informanter omkring hvordan reformer påvirker dimension
At påtage sig frivilligt arbejde til gavn for samfund	Ser ikke mening med frivilligt arbejde, fordi det ikke bidrager til opfyldelse af 225-timersreglen	Har været frivilling	Har været frivilling	Ingen relevante svar	225-timersreglen bidrager til de øvrige krav, der giver psykisk pres, der reducere deres deltagelse frivilligt arbejde	Ikke et stærkt mønster, men indikationer på at 225-timersreglen reducere kontanthjælpsmodtagers frivillige arbejde.

Der er ikke stærke mønstre at finde i interviewsne omkring kontanthjælpsmodtageres frivilligt arbejde. Dette kan skyldes at kontanthjælpsmodtagere ikke udfører meget frivilligt arbejde. En af informanterne (kontanthjælpsmodtager) udtaler følgende:

"Jeg ville faktisk rigtig gerne lave noget frivilligt, dyreværnet var faktisk min drøm, men fordi det ikke tæller med i 225 timers reglen så er det ligesom spildt arbejde, det gav ikke nogen mening."

Projektets indledning fortæller dog at selvom kontanthjælpsmodtagere i mindre grad har frivilligt arbejde, så er der dog stadig en stor andel, der har, nemlig 30%. En informant understøtter projektets anden Bourdieu-baserede hypotese om at 225-timersreglen giver usikkerhed og ubehagelige arbejdsrelaterede oplevelser, der får kontanthjælpsmodtagere til at trække sig fra samfundet. I dette tilfælde frivilligt arbejde. En af informanterne (socialrådgiver) udtaler følgende:

"... ja det er et enormt pres, det er det, det er jo ikke kun 225 timersreglen, det er jo kun det psykiske pres, så har du det pres med at skulle levere hele tiden, du skal jo opretholde din ret for at kunne modtage kontanthjælp, og så har du den der, der donker dig oven i hovedet med "Hey hey", du skal huske de her timer..."

Sammenfattende giver interviewsne ikke stærke indikationer på at 225-timersreglen eller kontanthjælpsloftet påvirker kontanthjælpsmodtageres frivillige arbejde. Der er dog svage tegn på at den Bourdieu-baserede hypotese 225-timersreglens skabelse af usikkerhed og ubehagelige oplevelser kan reducere deres frivillige arbejde.

Generelle sammenhænge mellem reformer og medborgerskabsadfærd
Resultaterne indikerer at alene det at være på kontanthjælp har betydning for medborgerskabsadfærd. Det er svært nøjagtigt at udskille 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet som selvstændige og individuelle årsager til ændringer af medborgerskabsadfærd. Fx siger en socialrådgiver således til interviewguidens spørgsmål om den Honneth-baserede hypotese om at frygt for krænkelser og anerkendelsesfravær for kontanthjælpsmodtagere til at trække sig fra samfundet.

"... den nye generationen [af unge af anden etniske herkomst end dansk], de synes det er virkelig en kæmpe mavepuster at de er endt her. Det er så tabubelagt, fordi

de tænker, "Nu er mine forældre kommet her for at give mig en ny chance og så fucker jeg det op". Så rigtig mange kommer med kasketter og sidder (informant skutter sig), og de står og gemmer sig".

Resultaterne indikerer at 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet forstærker effekten af tilværelsen som kontanthjælpsmodtager. Dette er der flere eksempler på i de tidligere afsnit.

I det opfølgende interview med socialrådgiveren, der er beskrevet i projektets metodeafsnit, fortæller socialrådgiveren at graden af prestige kun er gældende for det udsnit af kontanthjælpsmodtagere, der er faglærte, har en professionsbachelor eller lignende. De føler af det arbejde de får og gør for at opfylde 225 timersreglen er "skraldejob" og "føler sig tvunget til det". For den gruppe af kontanthjælpsmodtagere, der er ufaglærte, er det selve reglen, der er udslagsgivende for at kontanthjælpsmodtageren trækker sig fra medborgerskabet. Selve reglen kaster kontanthjælpsmodtageren ud i det ene job efter det andet, som skaber usikkerhed. Det er således ikke graden af prestige i jobs'ne, som den Honneth-baserede understøtter.

Diskussion

Dette afsnit forholder sig til projektets fejkilder og begrænsninger, og diskutere mulige forslag til hvordan et fremtidigt forskningsprojekt kan arbejde med at teste, udvikle og nuancere hypoteserne, således at de bliver grundigere undersøgt og derigennem holdbare.

Undersøgelsens resultater er baseret på interviews med tre kontanthjælpsmodtagere, der alle er kvinder mellem 20 og 40 år boende på Sjælland eller Fyn, og to sjællandske socialrådgivere. Dette er selvsagt en begrænsende faktor, da kontanthjælpsmodtagere med andre person-karakteristika fra andre demografier kan have andre erfaringer af de to reformers indvirken på deres liv de undersøgelsens informanter. For eksempel vil forældre på kontanthjælp have andre udfordringer end singler, og ældre personer, der nærmer sig pensionstilværelsen, vil have andre udfordringer end unge mennesker, der fortsat har uddannelse og et arbejdsliv foran sig.

Den empiriske undersøgelse i projektet har haft udfordringer med at adskille påvirkningen af de to reformer på kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd og den påvirkning det alene *at være* på kontanthjælp giver. Derudover var det svært at få frigjort informanterne fra deres store fokus på at få et arbejde. Deltagelsen i fx fagligt og fritidsrelateret foreningsliv står simpelthen ikke øverst på dagsordenen i en kontanthjælpsmodtagers liv og derfor er det en udfordring at få dem til at tale nuanceret om påvirkningen af de 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet på de individuelle seks dimensioner af medborgerskabsadfærd.

Undersøgelsen er baseret på en antagelse om, at der er en sammenhæng mellem de to reformer og medborgerskabsadfærden. Projektet har dog nedbrudt begrebet medborgerskabsadfærd i seks dimensioner og projektets undersøgelse indikerer at det ikke er alle seks dimensioner, der ligeligt påvirkes af de to reformer. Fx oplever kontanthjælpsmodtagere ikke en stor indflydelse af de to reformer på deres fritidsrelaterede foreningsliv. Et fremtidigt kunne undersøge nærmere hvordan 225-timersreglen, kontanthjælpsloftet eller evt. fremtidige reformer af beskæftigelsespolitikken påvirker de seks individuelle dimensioner af medborgerskabsadfærd, som dette projekt har defineret.

Statistisk er fem datapunkter selvsagt ikke nok til at foretage konklusioner om de to reformer påvirker kontanthjælpsmodtageres medborgerskabsadfærd, men dette er nu heller ikke projektets opgave. Projektet undersøger hvordan de to reformer kan påvirke medborgerskabsadfærd og ikke om eller i hvor høj grad.

Konklusion og perspektivering

Projektets problemformulering spørger til hvordan 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet påvirker medborgerskabsadfærden hos kontanthjælpsmodtagere. Projektet har brudt begrebet medborgerskabsadfærd ned i seks dimensioner (fx deltagelse i fagligt foreningsliv og deltagelse i frivilligt arbejde). I projektet undersøges om en række teoribaserede hypoteser kan forklare hvordan 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet påvirker medborgerskabsadfærden.

Projektets resultater fortæller at det at være på kontanthjælp har en indflydelse på medborgerskabsadfærden og at denne indflydelse forstærkes af 225-timersreglen og kontanthjælpsloftet, der begge er stramninger af beskæftigelsespolitikken.

Konkret påvirker 225-timersreglen af kontanthjælpsmodtagere trækker sig fra fritidsrelateret foreningsliv og frivilligt arbejde idet at kontanthjælpsmodtagere som følge af reglen påtager sig en række forskellige jobs, der medfører usikkerhed og ubehagelige oplevelser, hvilket får kontanthjælpsmodtagerne til at trække sig fra deltagelsen i samfundet.

Kontanthjælpsloftet reducerer kontanthjælpsmodtageres økonomiske rådighedsbeløb hvilket påvirker mulighederne for at deltage i både fagligt og fritidsrelateret foreningsliv samt øver fristelsen for at deltage i kriminalitet.

De hypoteser, som projektet har undersøgt, fortæller hvordan vilkårsreducerende reformer af påvirker medborgerskabsadfærdens begrebsdimensioner. Nogle af hypoteserne som projektet har undersøgt kan efter projektet betragtes som "lidt stærkere" eller "lidt mere virkelige" end før projektet. Hypoteserne beskriver mulige sammenhænge mellem reformer af beskæftigelsespolitikken og medborgerskabsadfærden hos kontanthjælpsmodtagere. Projektet giver dog ikke endegyldige svar og opfordre til gennemførelse af opfølgende studier fx gennem SFI eller universiteterne.

Projektet har anvendt Honneths anerkendelsesteori, Allardts behovstilfredsstillesteori og Bourdieu's handlingsteori. Projektet viser at alle disse tre teorier kan anvendes til undersøgelse af medborgerskabsadfærden hos kontanthjælpsmodtagere og andre personer, der lever under fattigere kår hr. og fru Danmark.

Bibliografi

- Beskæftigelsesministeriet. (Oktober 2016). *Kontanthjælpsloft - få overblik*. Hentet fra Beskæftigelsesministeriet: <https://bm.dk/arbejdsmraader/aktuelle-fokusomraader/kontanthjaelpsloft-faa-overblik/>
- Bhatti, Y. (11. September 2017). *KORA*. Hentet fra Kora.dk: https://www.kora.dk/media/7112397/11321_potentialeberegninger-for-valgdeltagelsen-ved-kommunalvalget-i-2017.pdf
- Bjørsted, Erik. (27. November 2013). *Arbejderbevægelsens Erhvervsråd*. Hentet fra ae.dk: <https://www.ae.dk/artikler/mange-kontanthjaelpsmodtagere-kaemper-med-andre-problemer-end-ledighed>
- Blachman, J. (16. April 2018). *Ugebrevet A4*. Hentet fra Avisen DK: https://www.ugebreveta4.dk/kontanthjaelpsmodtagere-bliver-hjemme-paa-sofaen-til_21057.aspx
- Christensen, E. (16. April 2018). *Modkraft*. Hentet fra Modkraft.dk: <http://modkraft.dk/blog/erik-christensen/det-sociale-medborgerskab-skr-beligt-og-truet>
- Christiansen, Niels Finn. (29. Februar 2012). *Gør din pligt og kræv din ret*. Hentet fra Denstoredanske.dk: <http://denstoredanske.dk/Danmarkshistorien>
- Ejrnæs, M., & Guldager, J. (2008). *Helhedssyn og forklaring, i sociologi, socialt, sundhedsfagligt og pædagogisk arbejde*. Akademisk Forlag.
- Ejrnæs, M., Larsen, J. E., & Müller, M. (2015). fattiges rationalitet, habitus, refleksivitet og overlevelsestrategier. I M. Müller, M. A. Hussain, J. E. Larsen, H. Hansen, K. F. Hansen, & M. Ejrnæs, *Fattigdom, afsavn og coping*. Hans Reitzels Forlag.
- Evald, T. A., & Mathiasen, M. N. (11. september 2018). *CEVEA*. Hentet fra CEVEA.dk: <https://cevea.dk/filer/Hvem-bliver-hjemme.pdf>
- Guldager, J., & Skytte, M. (2015). *Socialt arbejde, teorier og perspektiver*. København: Akedemisk forlag.
- Hansen, M. B. (2. November 2006). Agenda. *Arbejdsmarkedets Politisk Agenda*, s. 1-3.

- Jakobsen, M. H., Lippert-Rasmussen, K., & Nedergaard, P. (2015). *Videnskabsteori, i statskundskab, sociologi og forvaltning*. Finland: Hans Reitzels Forlag.
- Jonassen, Anders Bruun. (2014). Konsekvenserne af dagpengeperiodens halvering. *SFI*. Hentet fra Pure SFI: https://pure.sfi.dk/ws/files/201698/1421_Halvering_af_dagpengeperiode.pdf
- Jonassen, Anders Bruun. (11. September 2014). *SFI*. Hentet fra SFI.dk: <https://www.sfi.dk/nyt/nyheder/presse/dagpengereform-har-begraenset-effekt-paa-beskaeftigelsen/>
- Kommuner, D. (2. November 2006). *Danske Kommuner*. Hentet fra Danske Kommuner: <http://www.danskekommuner.dk/Nyhedsarkiv/2006/November/02/Hver-tiende-pa-kontanthjalp-arbejder-sort/>
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2014). *Interview, Det kvalitative forskningsinterview som håndværk*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Marie Barse. (15. Januar 2018). *Videnskab.dk*. Hentet fra Videnskab.dk: https://videnskab.dk/kultur-samfund/aktivering-af-kontanthjaelpsmodtagere-har-fejlet-i-naesten-30-aar?_ga=2.168184865.1466697916.1524218459-1059336516.1523873319
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and Social Class*. London: Pluto Press.
- Mouritsen, P. (2015). *En plads i verden, Det moderne medborgerskab*. Gyldendal.
- Restinformation. (11. September 2018). Hentet fra Retsinformation.dk: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=196651#id022b0e44-841e-4caf-9378-363beeaf94c1>
- Ritzau. (12. juni 2017). *Tv2*. Hentet fra Nyheder Tv2: <http://nyheder.tv2.dk/2017-06-12-arbejdsloese-halter-efter-paa-frivilligheden>
- Sløk, C., & Nortvig, A.-M. (2010). *Kristendomskundskab, livsoplysning og medborgerskab*. Frederiksberg: Samfunds Litteratur.
- Yin, R. K. (2014). *Case study Research, Design and Methods*. London: SAGE Publication.